

מולד המרכז להתחדשות הדמוקרטיה

כשלון ההרתעה:

כיצד ההתמכרות להנחתת
"מכות כואבות" הובילה את
ישראל אל ה-7 באוקטובר
ומדוע אנחנו זקוקים לתפיסת
ביטחון חדשה

כשלון ההרתעה: כיצד ההתמכרות להנחתת "מכות כואבות" הובילה את ישראל אל ה-7 באוקטובר ומדוע אנחנו זקוקים לתפיסת ביטחון חדשה

מאת: נבו שפיגל ואבנר ענבר

ייעוץ ועריכה: ש"י אגמון

תוכן העניינים

7	תקציר
9	הקדמה: פולחן ההרתעה
11	פרק ראשון: שני סוגים של הרתעה
16	פרק שני: הרתעה כחול-לבן
17	ההרתעה שצלחה: העולם הערבי משלים עם קיומה של ישראל
19	ההרתעה שכשלה: הגישה העונשית לא מונעת טרור ומלחמה
26	פרק שלישי: הכשלים במושג ההרתעה הישראלי
26	כשל ראשון: ההרתעה העונשית איננה מתאימה למציאות הביטחונית הישראלית
30	כשל שני: הרתעה צבאית כתחליף לפעולה מדינית
32	כשל שלישי: הערכת מודיעין כקריאת מחשבות
36	סיכום: כיצד התמכרנו להרתעה?
42	רשימת מקורות

תקציר

בעשורים האחרונים, במקביל להתבססותה של תפיסת "ניהול הסכסוך" בזירה הפוליטית, הפך מושג ההרתעה לרעיון המארגן של תפיסת הביטחון הישראלית. הקשר בין השניים אינו מקרי: הרתעה היא אסטרטגיה המשרתת שחקנים המבקשים לשמר את הסטטוס קוו מול יריביהם. ככל שישראל התרחקה מהחזרה להסדרים מדיניים והעמיקה את שליטתה בגדה המערבית, נדמה היה למקבלי ההחלטות כי שימוש נרחב ואקטיבי בהרתעה יוכל לספק ביטחון בתנאים של עימות מתמשך. ממשלות ישראל הטילו על מערכת הביטחון משימה בלתי אפשרית: להביא מדינות וארגונים עוינים סביבנו לכדי השלמה עם מצב העניינים שנוצר לאחר מלחמת ששת הימים באמצעות הטלת מורא. אלא שמושג ההרתעה הישראלי אינו תואם את תכליותיה האסטרטגיות של הרתעה צבאית ועוצב בהתאם להנחות שגויות לגבי מניעי היריב. על אף שניתן לעשות שימוש אפקטיבי בהרתעה בהקשרים מסוימים, שימוש נרחב בהרתעה ככלי למניעת הסלמה אינו תואם את מאפייני הסכסוך. בפועל, תפיסת ההרתעה הישראלית שירתה את הקונספציה הכושלת של ניהול הסכסוך, ובכך גם את האג'נדה הפוליטית של הימין המתנחלי.

מחקר זה בוחן את הכשלים המושגיים והיישומיים של תפיסת ההרתעה בישראל, ומבקש להראות כי מוטב לישראל להיגמל מהחשיבה במונחים הרתעתיים. נטען כי בעבר עשתה ישראל שימוש אפקטיבי בהרתעה – עד כדי כך שהצליחה להביא את העולם הערבי לכדי השלמה עם קיומה בגבולות 1948. ואולם, כיום עושה ישראל שימוש בהרתעה לא כדי להתמודד עם איום קיומי, אלא כדי להביא את שכנותיה להשלים עם הסטטוס קוו שהיא מנסה לכפות ביחס לסוגייה הפלסטינית.

הניתוח מראה כי המדיניות הישראלית לקתה בבלבול מתמשך בין הרתעה מניעתית – שמבקשת לסכל מתקפה באמצעות הפגנת כוח מספיק להדיפתה, לבין הרתעה עונשית – שמבקשת להרתיע באמצעות איום בתגובה קשה. הרתעה עונשית, נטען, אינה מתאימה למצב שבו היריב נחוש לשנות את הסטטוס קוו, שכן לא ניתן להעריך מהו העונש שיוכל להניאו מפעולה. אירועי 7 באוקטובר ממחישים כי הרתעה לבדה איננה יכולה להבטיח יציבות, ועל כן ישראל ניצבת בפני הכרעה בין המשך מדיניות של לוחמה אינסופית לבין פנייה מחודשת למאמץ להסדרת הסכסוך.

המחקר נכתב לפני פרוץ מלחמת ישראל-איראן של חודש יוני 2025. על אף שאסון ה-7.10 שחק את האמון של הציבור הישראלי ביכולתה של הרתעה לספק ביטחון, נדמה שהפסקת האש מול איראן מחזירה את ההרתעה למרכז הבמה. הפעולה הצבאית נועדה אמנם לשלול מאיראן את יכולותיה בתחום הגרעין הצבאי ופיתוח טילים ארוכי הטווח, אולם בהינתן שתוצאות המלחמה, שאינן ברורות לחלוטין בשעת כתיבת שורות אלה, השאירו בידי איראן יכולות משמעותיות, ובהיעדר הסכם אף את היכולת לשקם את היכולות שנגרעו ממנה, תוצאות המלחמה המיידיות, כפי שכתב הפרשן הצבאי של הארץ עמוס הראל, "יצרו מאזן הרתעה חדש".¹ ללא מדיניות ישראלית חדשה ביחס לאתגרי הביטחון האזוריים, הכשלים המפורטים במחקר שלפניכם יחזרו לאיים על שלומם וביטחונם של אזרחי ישראל. יתר על כן, הגיונה הבסיסי של ההרתעה הישראלית – כפיית מצב עניינים מועדף באמצעות הטלת פחד – עלול לחזור אל השיח הציבורי והמקצועי בכסות של מונחים אחרים, כגון "הכרעה" ו"כפייה" ולהוליך שוב את הציבור שולל בדבר האפשרות לעצב מציאות יציבה ובטוחה באמצעות עוצמה צבאית לבדה.

1 עמוס הראל, "המלחמה יצרה מאזן הרתעה חדש, אך הדרך להסדר מפורט עם איראן עוד ארוכה", 24.6.25, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2025-06-24/ty-article/.highlight/00000197-a0df-d586-abbf-a3df267e0000>

הקדמה: פולחן ההרתעה

בינואר 2009, לאחר סיום מבצע "עופרת יצוקה", התייצב ראש הממשלה דאז אהוד אולמרט מול המצלמות והכריז: "אם [חמאס] יחזור על התקפותיו הפרועות הוא יופתע שוב מנחת ידה של ישראל - אני לא מציע לו לנסות זאת". בחודש נובמבר 2011, לאחר סיום מבצע "עמוד ענן", התייצבו ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הביטחון דאז אהוד ברק לסכם את המבצע. נתניהו הכריז: "אמרתי שנגבה מחיר יקר מארגוני הטרור. ארגוני הטרור הניחו שנמנע מפעולה תקיפה נגדם. הם טעו!". ברק הוסיף: "הטלנו על צה"ל להשיג את המטרות הבאות: חיזוק ההרתעה... ופגיעה קשה בחמאס ובארגוני הטרור... המטרות הושגו במלואן. החמאס והג'יהאד קיבלו מהלומה כואבת... פעלנו בנחישות ובעוצמה". בסוף חודש אוגוסט 2014, עם סיום מבצע "צוק איתן", הכריז בנימין נתניהו: "החמאס הוכה קשות והוא לא קיבל אף לא אחד מהתנאים שהוא הציב להפסקת אש. אף לא אחד!... הפגיעה שהחמאס ספג עכשיו הוא לא ספג מאז הקמתו. פגיעה קשה מאוד... [הוא] חשב שהוא יתיש אותנו אבל אתם זוכרים שאני אמרתי 'לא תקבלו התשה, תקבלו הכתשה'". בנובמבר 2019 לאחר סיום מבצע "חגורה שחורה" אמר נתניהו: "מטרות המבצע הושגו כבר עכשיו במלואן. מטרת המבצע הייתה סיכול ממוקד של מפקד הג'יהאד האיסלאמי, הוא חוסל. האויבים שלנו קיבלו את המסר – אנחנו יכולים להגיע לכל אחד, אפילו במיטתו. אני מקווה שהלקח הזה נלמד". בחודש מאי 2021 לאחר סיום מבצע "שומר חומות" הכריז נתניהו כי: "כשיצאנו יחד למבצע הגדרתי את היעד המרכזי שלו: להנחית מכה קשה על ארגוני הטרור, לפגוע ביכולותיהם ולהשיב את השקט תוך ביסוס ההרתעה. כך בדיוק עשינו". בחודש אוגוסט 2022, לאחר סיום מבצע "עלות השחר", הכריז ראש הממשלה יאיר לפיד: "מבצע עלות השחר החזיר לישראל את היוזמה, החזיר את ההרתעה הישראלית, כל המטרות הושגו. כל הצמרת הצבאית של הג'יהאד האיסלאמי בעזה סוכלה תוך שלושה ימים. עוצמתו ותחכומו של צה"ל היכו את האויב מכה קשה".²

אנתרופולוג שהיה מגיע לישראל ובידיו רק קובץ אמירות אלו היה מגרד את פדחתו בפליאה. המילון העברי שרכש מספר לו שבעברית משמעות המילה "הרתעה" היא:

2 הדברים נאספו עם מובאות אצל: רונן שקלרש (themusht@) X (28.12.2023, 6:26) <https://x.com/themusht/status/1740227642899722565>

"איום שתכליתו למנוע מאחר לעשות מעשה לא רצוי". אולם שלל האמירות הללו לא היו איומים בשימוש בכוח כדי למנוע פעולה עתידית של היריב, אלא ציינו שימוש בכוח רב **בפועל**. יתר על כן, נראה שהלחימה לא השיגה את מטרתה, שהרי הצדדים ממשיכים להילחם לעתים תכופות. אולי האנתרופולוג היה מסיק ש"הרתעה" איננה אלא פרקטיקה פולחנית עתיקה המחייבת קורבן לעתים קרובות.

שני העשורים האחרונים היו עידן ההרתעה. ביקשנו להרתיע את האיראנים, את חיזבאללה ואת החמאס. רצינו להרתיע את הרשות הפלסטינית מלנקוט בצעדים דיפלומטיים ובאופן כללי להרתיע את המזרח התיכון כולו. בהיעדר נכונות לשנות את המציאות הגיאופוליטית, או אמונה ששינוי כזה אפשרי, הרתעה הפכה ללב-לבה של תפיסת הביטחון הישראלית – נרתיע את כולם כדי "לנהל" את הסכסוכים השונים, ולשמר סטטוס קוו מדומיין. נייר זה גורס שתפיסת הביטחון הישראלית נשענת על מיתוס; על אמונה שגויה שהפעלת כוח מתמשכת ואגרסיבית יוצרת "הרתעה", ושהרתעה זו היא התכלית של הפעלת הכוח. מטרת הנייר היא להראות כיצד מושג ההרתעה שבבסיס מיתוס זה הוא מושג פגום, נגוע בכשלים, המוביל להמשגה קלוקלת של המציאות ולתהליכי חשיבה לקויים. אירועי השבת השחורה ומלחמת חרבות ברזל מאז מחייבים אותנו לחשוב מחדש על יסודות תפיסת הביטחון הישראלית. כפי שייטען בפירוט, את מושג ההרתעה יש לדחוק מקדמת הבמה מפאת כשליו והמשברים שהוא הוביל אליהם.

על אף שהרתעה היא בעיקרה אסטרטגיה צבאית, הבעיות במושג ההרתעה הישראלי לא מוגבלות להיבטים צבאיים בלבד. כדי להבין מדוע הממסד הביטחוני בישראל התמכרו לשיח ההרתעה יש להבין את הסביבה הפוליטית שיצרה אותו, וחשוב מכך, מנעה את האפשרות שתיווצר לו חלופה. החשיבה הבטחונית בישראל התמכרה להרתעה כחלופה להכרעה בדבר עתיד השטחים הכבושים ופריקת ההתנחלויות. החיפוש אחר הרתעה הוא הרגל הצבאית של תפיסת "ניהול הסכסוך", שהיא בפועל שם מכובס לקידום האגנדה הפוליטית של הימין הישראלי.

בחלקו הראשון של מחקר זה נסקור בקצרה את הרקע התיאורטי של תיאוריית ההרתעה. בחלקו השני, ננתח את מושג ההרתעה העונשי הייחודי שהתפתח בישראל. לאחר מכן, ינותחו מספר כשלים מהותיים במושג ההרתעה הישראלי שהופכים אותו למושג פגום מניה וביה. בסיכומו של דבר נסביר כיצד בעיות אלו הוחרפו מפאת חוסר היכולת הפוליטי להעריך את הסטטוס קוו שישראל הגיעה אליו לאחר 1967.

פרק ראשון: שני סוגים של הרתעה

כפי שהגדירה האדריכל המוכר ביותר של ההרתעה הגרעינית, הכלכלן האמריקאי זוכה פרס הנובל תומאס שלינג, הרתעה היא: "מניעת פעולה על ידי יצירת פחד מתוצאותיה"³. שורשי ההרתעה עתיקים כפחד האנושי, אך עובדה זו הופכת את ההרתעה לטריוויאלית. כל אדם או קבוצה שמכניס רציונליות אינסטרומנטלית – התאמה של אמצעים למטרות לאור שיקולי תועלת – מרתיע ומורתע כל הזמן. שינוי הרמזור מירוק לאדום ירתיע אותי מלהתקדם למרות שאני ממהר להגיע למחוז חפצי. תיאוריית ההרתעה שהתפתחה לאחר מלחמת העולם השנייה לא נוגעת להיבט הטריוויאלי הזה של הרתעה כפי שאנו מתייחסים אליה בשפת היום יום, אלא ליצירת הרתעה יציבה שבכוחה למנוע מלחמה.⁴ מכאן, שהרתעה לא נמדדת ביעילותה הרגעית, אלא בהתמדתה.

היות שהרתעה צבאית משתמשת באיום כדי להניא את היריב מלפעול בדרך מסוימת – בדרך כלל, יציאה למתקפה או פתיחה במלחמה – הפעלת הכוח היא סממן לכישלון ההרתעה. אם נדרשה הפעלת כוח, הרי שאסטרטגיית הרתעה כשלה במטרתה להפוך את התגובה הצפויה לשיקול מכריע עבור היריב.

הרתעה, כמו דודניתה "אילוץ" (compellence), היא סוג של "כפייה" (coercion).⁵ בעוד שאילוץ נועד לגרום לאויב לפעול בצורה מסוימת, הרתעה משרטטת קו בחול שלמורתע אסור לעבור. ההרתעה מניאה את האויב מפעולה, בעוד שאילוץ דורש את הצעד הראשון מהמאלץ.⁶ **היבט זה מגלם את התפקיד החשוב ביותר של הרתעה – שימור הסטטוס קוו.⁷ ככל שתכלית הפעולה איננה שימור המצב הקיים, הרתעה איננה**

3 שלינג (1982), בעמ' 72.

4 כמו כן, בעבר היה נהוג לתחם הרתעה לתגובה צבאית כנגד איום צבאי (Morgan 1983), אך כיום ישנה מגמה להגדרה רחבה יותר לאור האיומים המשתנים לאחר עידן המלחמה הקרה (Knopf 2009).

5 שלינג (1982) בעמ' 86. מושג נוסף בשדה זה הוא ההנאה (dissuasion) שנחשב כרחב יותר מהרתעה וניגודו הוא השכנוע. יש כאלו שמבחינים בין הנאה להתרעה על ציר זמן, הנאה מתקיימת בשלב מקדמי שבו ליריב עדיין אין יכולת ליצור איום, בעוד שהרתעה מתרחשת כאשר ליריב כבר יש את היכולת ליצור איום (Singh 2014).

6 שם, בעמ' 70.

7 George and Smoke (1974).

הכלי המתאים.⁸ מן העבר השני, ככל שהסטטוס קוו נתפס כבלתי נסבל עבור היריב, דינה של ההרתעה להיכשל במוקדם או במאוחר.⁹ לכן, הרתעה תהיה אסטרטגיה שראוי לבחור בה רק כאשר הצד המרתיע מעוניין לשמר את הסטטוס קוו, והיא תשיג את מטרתה לאורך זמן רק כאשר גם הצד שכנגד מעדיף את הסטטוס קוו על פני האלטרנטיבות.

תיאוריית ההרתעה התפתחה על רקע המלחמה הקרה, כתוצאה משינוי אופי המלחמה עם כניסת הנשק הגרעיני לארסנל. לראשונה, תפקידו המרכזי של כוח צבאי לא היה לנצח מלחמות אלא למנוע אותן.¹⁰ בעוד שהיסטורית במלחמות קונבנציונליות התקפה והגנה שיחקו את התפקיד העיקרי, במלחמה הלא קונבנציונלית ירדה חשיבותן. אסטרטגיות של התקפה נזנחו לאור החשש מהשמדה הדדית, בעוד שרכיב ההגנה איבד מחשיבותו בהיעדר דרך לייצר הגנה הרמטית.¹¹ חשיבותה המרכזית של יצירת ההרתעה הופכת לברורה נוכח הנזק העצום של פריצת מלחמה גרעינית.¹² המציאות החדשה, שבה מלחמה מייצרת איום קיומי, העלתה את הצורך לנסח אסטרטגיה חדשה שתוביל להגבלת היריבות בין הצדדים לגזרה סבילה מתחת לרף המלחמה הגלויה. לשם כך נהגתה דוקטרינת ההרתעה. מה שנדרש היה איום אמין בהשמדה הדדית מובטחת (Mutually Assured Destruction) שייצור "מאזן אימה" שירתיע את הצדדים מלהיות

8 אך היא יכולה לשמש בשילוב עם כלים אחרים. לדוגמה, הרתעת האויב מלתקוף רק כדי להכין מכת מנע עתידית. מדובר בהיבט מוגבל יותר של הרתעה ומורכב יותר לתכנן מהרגע שהאויב צופה כי גם אתה מעוניין לצאת מהסטטוס קוו.

9 דוגמת נגד ליציבות לכאורה של הרתעה קונבנציונלית היא המצב בין ישראל לסוריה שהגבול בין ברמת הגולן יציב מאז הסכם שביתת הנשק ב-1974. אומנם הגבול ברמת הגולן יציב, אך המצב בין המדינות כלל לא היה יציב. הן נלחמו אחת בשנייה על אדמת לבנון ב-1982, ובשלל תקריות קטנות לאורך השנים. כמו כן, הסורים "הפריטו" את העימות בתמיכה בארגוני טרור ברחבי המזרח התיכון.

10 לניסוח קנוני של עמדה זו ראו את דבריו של ברנרד ברודי: "עד היום היה תפקידו העיקרי של מנגנונו הצבאי לנצח במלחמות. ואילו מכאן ואילך מן הדין שתכליתו העיקרית תהיה – מניעתן של אלו" (ברודי 1947). לראיה, קרל פון קלאוזביץ אף דן בהרתעה כלל בחיבור שלו "על המלחמה" אלא רק בהתקפה והגנה.

11 ראו את הסקירה של הרכבי (1964, בעמ' 4-101) לתיאוריה של שימוש בנשק גרעיני ל"מכה ראשונה".

12 בתקופת המלחמה הקרה הכניסה של יכולות שוללות מסוימות בדמות טילים נגד טילים ערערה את יציבות ההרתעה הגרעינית עד כדי כך שהצדדים הסכימו לחתום ב-1972 על אמנה נגד טילים נגד טילים (ABM Treaty). החשש העיקרי היה שהכנסת יכולות שוללות תגרור פיתוח יותר נשק גרעיני כדי להציף את מערכות ההגנה, ואף ידרבן צדדים לפתוח באופן יזום במלחמה גרעינית לפני שישללו יכולותיהם. יותר משהיכולות השוללות הניעו את הצדדים לחתימה על ההסכם, הניע אותם הפחד מערעור מאזן האימה וההרתעה הדדית.

הראשונים שיפתחו במלחמה גרעינית.¹³ הלוגיקה של הרתעה מסוג זה מבוססת על עוצמת הסכנה: הפחד מההשלכות הקטסטרופליות של מלחמה גרעינית עמוק כל כך, עד שנוצר מאזן כוחות גלובלי עדין אך יציב.¹⁴ היבט חשוב בהרתעה כזו הוא בהדדיות שלה – לא רק היריב, אלא גם אתה צריך להיות מורתע מפתיחת המלחמה.¹⁵

ההרתעה הגרעינית התפתחה לאור שיח מעמיק בין מומחים ומדינאים ויתרונה הגדול הוא ב"שלמותה" – ההרתעה הגרעינית מעולם לא נכשלה,¹⁶ לא בשיאה של המלחמה הקרה כששתי המעצמות מנהלות יריבות קשה ברחבי העולם, ולא בסכסוכים מזוינים ישירים בין אומות שמחזיקות נשק גרעיני.¹⁷

בספרות על ההרתעה התפתחה טקסונומיה מורכבת של סוגי ההרתעה שונים, אך לענייני חשובה האבחנה בין שתי אסטרטגיות ההרתעה מרכזיות שונות:

-
- 13 ראו לדוגמא: (Wohlstetter 1959). יש לציין כי ישנה חלופה לתזת ההשמדה ההדדית המובטחת בדמות ההרתעה מינימלית (minimal deterrence). לפי דוקטרינה זו יש להתחמש בלא יותר מכמות הנשק הגרעיני הנדרש כדי להרתיע אויב מלהנחית מכה ראשונה (הרכבי 1964, בעמ' 77-9). ההרתעה מינימלית מזוהה עם מעצמות הביניים הגרעיניות כסין, הודו, ופקיסטן.
 - 14 מהצד האמריקאי, שימור הסטטוס קוו היה הכרחי כחלק מהמדיניות הביטחונית הרחבה יותר של הכלה (containment), שהכירה בכך שהמודל הסובייטי לא בר-קיימא ויש לבלום את התפשטות בריה"מ עד קריסתה. ההרתעה הייתה המדיניות ההגיונית לאור העובדה שהמטרה הייתה לשמר את הסטטוס קוו. מהצד הסובייטי לא התפתחה תיאוריית ההרתעה מקבילה.
 - 15 הרכבי (1964, בעמ' 55-9).
 - 16 כשהסיכון כה גדול עד כדי מלחמה גרעינית והשמדה מוחלטת, המעצמות לא יכלו להסתפק רק בידעיה שזה לא רציונלי לתקוף אלא חיפשו ודאות שאף צד לא יפרש לא נכון מעשים של הצד השני כהכנה לתקיפה. לפיכך, המעצמות יצרו מנגנוני איתות (signaling) מתוחכמים, רשת של נספחים צבאיים, דיפלומטים ומדינות צד ג' שנועדו להעביר מסרים מרגיעים מצד לצד במקרה הצורך. בשיא המלחמה הקרה המעצמות אף יצרו קו תקשורת מאובטח בין הבית הלבן לקרמלין כדי לאפשר מסרים ישירים בין המנהיגים בתקופות מתיחות ("הטלפון האדום"). למעשה, נוסף על משחק ההרתעה שנוצר, הצורך להתחקר רשתות איתות הכניס את הצדדים למה שנקרא "משחק שיתוף פעולה", כדי לוודא שרשתות האיתות יהיו מהימנות. כמובן שלצד כל אלה נדרש גם לא מעט מזל.
 - 17 לדוגמא, ברית המועצות וסין בתקופת סכסוך הגבולות ב-1969, או הודו ופקיסטן בזמן מלחמת קרגיל ב-1999. במלחמת קרגיל פקיסטן טרם פיתחה יכולת תקיפה גרעינית ובין הצדדים לא היה מאזן אימה של השמדה הדדית מובטחת, משמע, המלחמה יכלה להתפתח בכיוון הגרעיני ה-"טקטי". אף על פי כן, הכניסה של נשק גרעיני למשוואה בשני הצדדים אפשרה לפקיסטן "לדרת מהעץ" ולמנוע את התפתחות העימות המוגבל למלחמה קונבנציונלית מלאה.

- הרתעה באמצעות ענישה (deterrence by punishment) – איום בהשלכות לא רצויות של מתקפה על התוקף. לדוגמא, איום בהרס גדול של תשתיות אזרחיות של אויב או פגיעה בנכסים אסטרטגיים שלו.¹⁸

- הרתעה באמצעות מניעה (deterrence by denial) – שמטרתה לשכנע את האויב שעליו להימנע ממלחמה כי לא יוכל להגשים את מטרותיו.¹⁹ לדוגמא, ריכוז כוחות על הגבול.²⁰

שני סוגי ההרתעה בנויים על רציונליות אינסטרומנטלית של מאזני עלות-תועלת. הרתעה באמצעות ענישה גורמת ליריב לשקול אם ה"עונש" שיושת עליו בעקבות מתקפה משתלם ביחס לתוצאות המקוות של המתקפה; הרתעה באמצעות מניעה מאפשרת להרתיע אויב מלתקוף באמצעות בניין והקרנת כוח שיגרמו לו להאמין שסיכוייה של מתקפה להצליח קטנים.²¹

הרתעה באמצעות ענישה עדיפה בהקשר של מלחמה גרעינית, כאשר הפחד מנזק קטסטרופלי מצליח לשמר מאזן אימה אפקטיבי. לעומת זאת, הרתעה קונבנציונלית מזוהה עם הרתעה באמצעות מניעה משני טעמים: ראשית, הרתעה קונבנציונלית שברירת יתר ורוחקה משלמות דווקא משום שמעל הצדדים לא עומד איום בהשמדה. בתרחיש הלא קונבנציונלי לאף צד אין אינטרס רציונלי לסטות מהסטטוס קוו, אולם בתרחיש הקונבנציונלי גם מחירים כבדים לא יספיקו כדי להרתיע צד שהסטטוס קוו מנוגד לאינטרסים יסודיים שלו מלחפש חלופה. כשמחיר המלחמה איננו גורם מרסן מספיק, הרתעה באמצעות מניעה הופכת לכלי העיקרי.

שנית, הרתעה באמצעות מניעה עדיפה בהקשר הקונבנציונלי מכיוון שקל לנו יותר להעריך את האופן שבו העוצמה הצבאית שלנו יכולה לסכל תוכניות מתקפה, מאשר

18 יש להבהיר לעניין זה שהרתעה באמצעות ענישה כפי שהוא מומשגת בספרות לא דורשה ענישה בפועל, אלא איום בענישה.

19 Snyder (1961).

20 כמו כן, יש להבחין בין הרתעה ספציפית, שתכליתה למנוע פעולה נקודתית של יריב, לבין הרתעה כללית, שלא מכוונת להקשר או מושא ספציפי.

21 קשה לקבוע בבירור כי סוג אחד של הרתעה עדיף על השני, אך אנליזה של חמישה ושמונה מקרי מבחן של הרתעה קונבנציונלית עקיפה גילתה שהרתעה באמצעות מניעה יותר אפקטיבית מהרתעה באמצעות ענישה (Huth and Bruce 1988).

את האופן שבו היריב תופס את עוצמת האיום ("העונש") ביחס למטרותיו.²² בסכסוך קונבנציונלי מתעורר קושי ליצור שווי משקל יציב בין הצדדים, היות שהערכת היריב בדבר התועלת שתצמח לו מניצחון בעימות, או אף מהישג מוגבל במסגרתו, עשויה להשתנות. כך מחיר שנחשב בלתי נסבל בנקודת זמן מסוימת, עלול להיתפס כנסבל לאור שיקולים חדשים, שאינם בהכרח ידועים לצד המרתיע. היות שהרתעה היא אסטרטגיה לשימור סטטוס קוו, בהקשר הקונבנציונלי היא חייבת להגיע שלושה ברכיבים אחרים, שכן קשה להעריך עד כמה התמריץ השלילי מספיק על מנת למנוע את התפרצות המלחמה.

שורש כישלונה של תפיסת ההרתעה הישראלית נעוץ בכך שישראל משתמשת באסטרטגיות ההרתעה השונות בהקשרים הפוכים. כפי שיובהר להלן, ההרתעה הגרעינית הישראלית הסמויה היא מניעתית ונועדה לאותת לעולם הערבי על חוסר התוחלת בניסיון להשמיד את ישראל.²³ אך ברוב ההקשרים הצבאיים, מטעמי עמימות ומפאת היעדר יריבות בעלות אמצעים לא קונבנציונליים מספקים כדי ליצור איום קיומי עליה,²⁴ ישראל מחפשת הרתעה קונבנציונלית שנגועה בגישה ענישתית. בהקשר של אירועי 7.10, ניתן להניח כי לו ישראל הייתה מסתמכת על הרתעה מניעתית בעיקרה, היא הייתה מחזיקה בעוטף כוחות שיכולתם לבלום מתקפה הייתה מספיקה על מנת להרתיע את חמאס מליזום אותה. לעומת זאת, ההסתמכות על הרתעה ענישתית – ברוח "גביית מחיר יקר" – מניחה שאנחנו מבינים את חישובי העלות-תועלת של היריב באופן שחושף אותנו לטעויות בהערכה.

22 ראו: Snyder (1970)

23 מחקר זה לא יעסוק כלל בהרתעה הישראלית הלא קונבנציונלית על היבטיה השונים.

24 ישראל עמדה בפני איומים לא קונבנציונליים בעבר. לדוגמה, משטר אסד בסוריה בנה ארסנל נשק כימי גדול ביותר, אך הוא פורק ברובו בלחץ הקהילה הבינלאומית בתחילת מלחמת האזרחים הסורית ומאוחר יותר הושמדו שאריותיו על ידי ישראל עם נפילת משטר אסד. איומים כגון אלו לא הבשילו לכדי איום קיומי כלפי מדינת ישראל, ועד כה ישראל העדיפה להתמיד במדיניות העמימות ולא לעבור להרתעה גרעינית גלויה. עניין זה חורג מגדרי מחקר זה, אך מדיניות העמימות היא בעלת ערך גם במצב שבו מדינות אחרות במזרח התיכון ישיגו יכולות גרעיניות.

פרק שני: הרתעה כחול-לבן

מושג ההרתעה הוא אחד ממושגי היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית עוד מראשיתה,²⁵ ויש שטוענים ששורשיו אף עמוקים מכך.²⁶ הרתעה, יחד עם התרעה והכרעה הן שלוש הצלעות של "משולש הביטחון" הצבאי בלב תפיסת הביטחון הישראלית.²⁷ אולם לדעת רבים הרתעה היא מרכז תורת הביטחון הישראלית הקלאסית, אבן הבוחן שהגדירה מצבים, מטרות, הישגים וכישלונות.²⁸

כדי להבין את שורשי מושג ההרתעה בישראל, צריך לחזור אל האירועים שעיצבו את גיבושו. לאחר מלחמת העצמאות והסכמי שביתת הנשק, הממסד הישראלי יצא מנקודת הנחה שבין ישראל לבין מדינות ערב יתקיימו עוד סבבי לחימה רבים, וכי שווי משקל יציב איננו יעד ריאלי. הסכסוך הישראלי-ערבי היה נגוע באסימטריה מובהקת בין ישראל למדינות ערב בנתונים כגודל האוכלוסייה, שטח ומשאבים.²⁹ הממסד הבטחוני הבין שישראל לא מסוגלת להכריע את האיום הערבי באמצעים צבאיים. לפיכך, תפיסת הביטחון הישראלית נועדה בראש ובראשונה להרוויח זמן. בניין והפעלת הכוח נועדו לגרום להפנמה הדרגתית בעולם הערבי לכך שלא ניתן יהיה לסלק את ישראל מהמרחב בכוח הזרוע. כפי שאמר בן גוריון עוד במלחמת העצמאות:

"יש הבדל היסטורי אחד בינינו לבין הערבים... מצדנו לא ייתכן קרב אחרון. אנו לא יכולים להניח אף פעם שאנו יכולים לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון, שאחריו לא יהיה צורך בהתנגשות ולא תהיה שום סכנה

25 בן ישראל (2013). יחד עם זאת, יש לציין כי בן גוריון עצמו, שלו מייחסים את ניסוח תפיסת הביטחון הישראלית, מעולם לא נקב במשולש הביטחוני, וכשהוא נשאל מה האדנים שעליהם מושתת ביטחון ישראל הוא מנה: צבא חזק, שותפות מעצמתית, העם היהודי, והגניס היהודי. למעשה לא ברור כלל מבחינה היסטוריוגרפית מתי נקבע המשולש הביטחוני בצורתו הנוכחית, אך ככל הנראה הדבר התרחש בשנות ה-80 (ארד 2016, בר 2024). כך או כך, בימינו הוא נתפס כאדני היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית וזה מה שחשוב לעניינו.

26 ראו את הניתוח של תפיסת ההרתעה ביישוב העברי אצל Rid (2012).

27 דו"ח מרידור משנת 2006 אישש את חשיבותה של ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית, והוסיף לטריאד הרתעה-התרעה-הכרעה את רכיב ההגנה (מרידור ואלדדי 2018). אומנם דו"ח מרידור לא אומץ בהחלטת ממשלה, אך ממשלת ישראל למעשה מעולם לא אימצה תפיסת ביטחון רשמית, ולכן דו"ח מרידור הצטרף ל"חוקה הבלתי כתובה" של תפיסת הביטחון הישראלית מכוח זה שפעלו לפיו.

28 פרייליך (2019, עמ' 43).

29 פרייליך (2019) בעמ' 2-40.

למלחמה... אי אפשר להעביר אותם מן העולם בגלל כוח האדם הרב שלהם ובשל ריבויים הטבעיים... עם כל המאמצים שאנו חייבים לעשות, אין לנו כל אפשרות להניח שאנו יכולים, על ידי מלחמה אחת, לחסל את הבעיה. אויבנו יכולים להניח זאת. אחרי כל מלחמה שתהיה, ואחרי כל מלחמה שנצא מתוכה מנצחים – נעמוד שוב בפני אותה הבעיה... אם מחר תהיה מלחמה וננצח בה – נעמוד בפני חשש של סיבוב שלישי, רביעי וחמישי.³⁰

משולש הביטחון נוצר באופן דינמי כדי להתאים לצרכים דאז. ההרתעה נועדה לדחות את סבבי המלחמה ככל הניתן,³¹ ההרתעה נועדה לתת לצה"ל שהות מספקת להתכונן למלחמה כשההרתעה נכשלת, וההכרעה נועדה לאפשר ניצחון צבאי מהיר וחד ששייב את ההרתעה (ובגישה הישראלית זה נתפס כאפשרי רק על ידי תמרון לתוך שטח האויב).³² בין השלושה ההרתעה תפסה את הבכורה ככלי עיקרי למימוש היעד של דחיית סבבי אלימות וצמצום היקפם.³³

1. ההרתעה שצלחה: העולם הערבי משלים עם קיומה של ישראל

לאור האסימטריה בינה לבין העולם הערבי, ישראל שאפה לאזן את נחיתותה הגיאופוליטית באמצעות בניית עליונות צבאית בחימוש ובכוח האדם שמטרתה יצירת הרתעה מניעתית.³⁴ אורי בר יוסף כינה הרתעה מסוג זה "הרתעה מצטברת" – תסכול

30 הציטוט מופיע אצל בן ישראל (2013) בעמ' 29-30.

31 למעשה, כפי שיוסבר כדלהלן, מדובר בשני מושגי הרתעה שונים: הרתעה אסטרטגית וההרתעה המצטברת.

32 הניסוח כאן מעט פשטני היות ונייר זה לא עוסק בכל הרכיבים של תפיסת הביטחון הישראלית למרות שהם שלובים זה בזה. על היחס בינם ראו לדוגמא: בר יוסף (2024) בעמ' 65-59.

33 Rid (2012).

34 היבט אחר של השאיפה לחד-צדדיות כחלק מההרתעה המצטברת, נגע לפיתוח (לפי פרסומים זרים) של נשק לא קונבנציונלי על ידי ישראל. ישראל התחמשה באופן חד-צדדי ופועלת לשמר את האסימטריה הזו עד היום. אומנם ההרתעה הגרעינית הישראלית הייתה אסימטרית מבחינת אמצעים כשרק ישראל אוזחת בנשק יום הדין, אך היא יצרה סימטריה בין הגורמים הגיאופוליטיים שבהם לעולם הערבי יש יתרון, לבין הגורם הצבאי שבו לישראל יש יתרון. ישראל הקטנה בשטח, אוכלוסייה, ומשאבים, "איזנה את המשוואה" בהכנסה החד צדדית של נשק גרעיני לתמונה.

אומנם הנשק הגרעיני לכאורה גם נועד להוות הרתעה אסטרטגית, באיום משתמע פן מדינות ערב יפתחו במלחמה כוללת כדי לנסות לחסל את ישראל. אך בפועל ההרתעה הלא קונבנציונלית הישראלית הגיעה בשלב מאוחר ונכנסה לתמונה אחרי שהעולם הערבי נחל תבוסה קונבנציונלית במלחמת ששת הימים באופן שלמעשה הגשים את יעדי ההרתעה המצטברת. לפי בר יוסף (2024) 7-86, 21-119) ההרתעה הלא

השאיות של העולם הערבי להכריע את ישראל בכוח הזרוע, הבאת הכוחות המתונים בו להכיר בקיומה כעובדה שאין בכוחם לשנות, וכתוצאה מכך, יצירת תנאים להסכמי שלום עמם (או למצער אי לוחמה).³⁵ למרות שהגיונה היסודי של ההרתעה המצטברת הוא מניעת, ישראל נדרשה להפגין את כוחה בפועל על מנת לספק לעולם הערבי – שנהנה מיתרון גיאוגרפי ודמוגרפי גורף – אישוש לכך שהיא אכן נהנית מיתרון צבאי שלא ניתן להתגבר עליו על נקלה.³⁶ תפיסת ההרתעה המצטברת הישראלית אמנם חריגה ביחס להמשגות מקובלות של הרתעה, אך היא הלמה את התנאים הייחודיים של ישראל בתחילת דרכה. תפיסה זו, שהיא למעשה גילום של תפיסת "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי, עמדה כיעד העליון של תפיסת הביטחון הישראלית.³⁷

ההרתעה הישראלית המצטברת השיגה את מטרתה. לאחר מלחמת ששת הימים העולם הערבי ויתר במידה רבה על היכולת להכניע את ישראל במלחמה קונבנציונלית, ולאחר

קונבנציונלית הישראלית לא שיחקה תפקיד במערך השיקולים המצרי-סורי לקראת מלחמת יום כיפור, ולמעשה גם לא שיחקה תפקיד במערך השיקולים הישראלי. למעשה, העולם הערבי באופן משתמע הכיר בקיום של ישראל ככורח המציאות כבר בוועידת חרטום שדווקא ידועה כסמל ל"סרבנות הערבית". נייר זה לא יעסוק כלל בהרתעה הלא קונבנציונלית הישראלית במבט פרוספקטיבי, בין היתר כי ישנה הפרדה אקוסטית (ואף לדעת חלק הפרדה פיזית) בינה לבין ההרתעה הצבאית הישראלית. יש לציין, שבפועל ההרתעה הגרעינית הישראלית לא מרתיעה כלל אויבים מלהפעיל כוח נגדנו. הם מניחים באופן סביר שרף ההפעלה גבוה מאוד ולכן יש להם מרחב תמרון גדול מאוד מתחתיו. ראו כדוגמה מצערת ועדכנית את אירועי 7 באוקטובר. נניח והדברים היו מתנהלים באופן הגרוע ביותר – חיזבאללה מצטרף למלחמה עוד ב-7 באוקטובר, ברחבי הגדה המערבית פורצת התקוממות רבתי, והאיראנים מנצלים את ההזדמנות ומתחילים להמטיר טק"ק כבד על מרכז הארץ. הכאוס שהיה נוצר היה דרמטי, ישראל הייתה מאבדת חבלי ארץ שלמים לפרק זמן של כמה שבועות עד שהייתה מתאפסת ומשיבה אותם, ובד בבד היה נגרם לעורף הישראלי נזק עצום. אומנם ישראל לא הייתה נופלת, אך זו ללא ספק הייתה יכולה להיות הסיטואציה הכי מסוכנת למדינת ישראל מאז מלחמת העצמאות. אך גם בתרחיש אימים כזה לא נראה שהנשק הלא קונבנציונלי הישראלי היה יכול לשחק איזשהו תפקיד מרתיע. עובדה זו למעשה חושפת בעיה עמוקה בניסיון לכוון כללי משחק באמצעות הרתעה – ברגע שמניחים כלל, שחקנים מתוחכמים תמיד יחפשו איך אפשר לעקוף אותו או למצוא בו חורים. לכן, הלכה למעשה, ההיבט החשוב ביותר של החד-צדדיות היה בעליונות הקונבנציונלית שישראל עמלה עליה מהקמתה ועד היום.

35 מבחינה אנליטית ההרתעה המצטברת אינה הרתעה כלל, אלא סוג של אילוץ אסטרטגי שנועד להניע את העולם הערבי באיטיות אל כיוון רצוי.

36 יחד עם זאת, יש לציין שלפי ההמשגה של שלינג ההרתעה המצטברת אינה הרתעה כלל אלא סוג של אילוץ, או ליתר דיוק, דיפלומטיה כופה. המטרה היא לאלץ את העולם הערבי להכיר בישראל ולהיכנס איתה למשא ומתן.

37 בן ישראל (2014, בעמ' 40-35).

חתימת הסכם השלום עם מצרים האופציה של מלחמה קונבנציונלית כוללת של העולם הערבי בישראל ירדה מהשולחן באופן.³⁸ מאז, האיומים הקונבנציונליים על ישראל במגמת נסיגה מתמשכת, תחילה עם התפרקות עיראק ולאחר מכן עם היחלשותה של סוריה בעקבות מלחמת האזרחים.³⁹ תהליך זה זכה לביטוי הצהרתי עם יוזמת השלום הערבית מ-2002, שבמהלכה כל חברות הליגה הערבית הסכימו באופן כומבי למתווה לשלום והכרה בישראל.⁴⁰ אומנם ישראל טרם הושיטה יד לפגוש את עשרים ושבע הידיים האחרות, אבל ההרתעה המצטברת נותרה איתנה.⁴¹ בטווח הארוך עלולה ההרתעה המצטברת להישחק עקב חוסר נכונותה של ישראל להגיע להסדרה של הסכסוך אשר מחזקת גורמים עוינים הגורסים כי אין טעם לשאוף להסדרים עם עימה.

2. ההרתעה שכשלה: הגישה העונשית לא מונעת מלחמה והסלמה

לצד הצלחתה של ההרתעה המצטברת להביא את העולם הערבי לכדי ויתור על שאיפתו להשמיד את ישראל, ישראל פיתחה גם "קומה תחתונה" של רכיבי הרתעה שאותם נכנה, בעקבות בר יוסף, "הרתעה אסטרטגית" ו"הרתעה שוטפת".⁴²

38 בר יוסף (2024, בעמ' 155).

39 פרייליך (2018 בעמ' 8-84).

40 ראו "היוזמה הערבית: החמצה אסטרטגית והזדמנות היסטורית", מולד, 2013

(<https://www.molad.org/images/upload/files/APImolad.pdf>).

41 לאחר מתקפת 7 באוקטובר עלה חשש שהרתעה מצטברת זו קרסה ואויבי ישראל רואים שעת כושר היסטורית לחזור לתוכנית המקורית. נכון למועד כתיבת נייר זה גם חשש זה נראה שהתבדה. ראשית, כי הכוחות החזקים בעולם הערבי בראשות סעודיה ומצרים לא תפסו את המצב כשינוי אסטרטגי שמצדיק חשיבה מחדש על היחס שלהן לישראל. שנית, כי הפעולות הישראליות האגרסיביות וקריסת משטר אסד הדגימו את חוסר התוחלת באסטרטגיית טבעת האש של איראן להשמדת ישראל. העליונות הקונבנציונלית של ישראל נותרה ברורה ובמידה מסוימת רק התחזקה – גם המכה הקשה ביותר שישראל ספגה מזה עשורים הסתיימה בסדרת מכות כואבות עוד יותר לכוחות העוינים אותה. במידה לא מבוטלת האיום הגדול ביותר על ישראל נותר איום פנימי. ייתכן ומצב דברים זה ישתנה בעתיד עם עליית משקלה של טורקיה באזור והתרופפות הסכם השלום עם מצרים, אך ישראל יכולה כבר היום לבצע פעולות כדי לצמצם סיכון עתידי שכזה.

42 Bar-Joseph (1998). הטקסונומיה של בר יוסף כוללת גם "הרתעה ספציפית", יצירת קווים אדומים ברורים שחצייתם תוביל את ישראל לפתיחת מלחמה. לדוגמא, חסימת מצרי טיראן הייתה קו אדום ברור שישראל מתחזה. גם הרתעה זו למעשה כשלה באירועים שקדמו לפריצת מלחמת ששת הימים, ומאז ישראל מיעטה למתוח קווים אדומים ברורים.

מטרת ההרתעה האסטרטגית היא להניא את האויב מפתיחה במלחמה. משום שמניעת מלחמה אין מטרתה בהכרח הנעת היריב אל עבר הסדר מדיני, ההרתעה האסטרטגית נבדלת מבחינה מושגית ומעשית מההרתעה המצטברת. כך, מצרים ויתרה אמנם על שאיפתה להשמיד את ישראל לאחר מלחמת ששת הימים, אך עדיין יזמה את מלחמת יום הכיפורים במטרה לכפות על ישראל להיכנס למשא ומתן.⁴³ גם ההכרעה הצבאית הברורה של ששת הימים לא הצליחה לבסס הרתעה אסטרטגית.

נקודה זו ממחישה כי אין קורלציה בין הכרעה להרתעה – מדינות ערב וארגוני טרור פתחו בפעולות מזוינות כנגד ישראל דווקא כשזו הייתה בשיאי עוצמתה הצבאית ונמנעו מעימות בעתות שפל.⁴⁴ לדוגמא, המצרים פתחו בפשיטות לתוך חצי האי סיני פחות מחודש לאחר סיום מלחמת ששת הימים למרות היותה ההכרעה הברורה ביותר שהושגה באחת ממלחמות ישראל. מהצד השני, סוריה בחרה שלא להגיב להפצצת הכוח הגרעיני בדיר א-זור למרות החולשה שצה"ל שידר במבצע הקרקעי הכושל במלחמת לבנון השנייה.

חוסר יכולתה של הכרעה צבאית לבסס הרתעה אסטרטגית אפקטיבית נובע מהיותה של ההרתעה כלי מדיניות שנועד לשמר את הסטטוס קוו. ככל שהסטטוס קוו בלתי נסבל עבור המורתע, חולשתו הצבאית לא תספיק כדי להניאו מפתיחה במלחמה, גם אם יתרונה הצבאי של המרתיעה מובהק. מה שבולט את הכוונה לתקוף איננה תבוסה צבאית, כי אם סטטוס קוו שנתפס כסביר מספיק עבור כולם.⁴⁵ תובנה יסודית זו נעדרת מהשיח המדיני-ביטחוני בישראל, הנוטה להתייחס להרתעה חזקה כאלטרנטיבה ליציבות; האמונה היא שככל שהרתעה תהיה חזקה יותר נוכל לשמר מצב עניינים יציב פחות, היות שיריבינו יפחדו לערער עליו. אולם הפחד קיים לעיתים בדמיונו שלנו יותר מאשר בזה שלהם.

בפרק הזמן שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים התבססה ההכרה בכישלון ההרתעה האסטרטגית (זו שבכוחה למנוע מלחמה), לצד הצלחתה של ההרתעה המצטברת (זו שהביאה את מדינות ערב לנטוש את השאיפה להשמיד את

43 למעשה היוצרות התהפכו, הערבים חיפשו הרתעה מצטברת כדי לאלץ את ישראל להיכנס למשא ומתן (בר יוסף 2024, בעמ' 122-34).

44 Adamsky (2016, 167).

45 ראו לעניין זה: Bar-Joseph (2005).

ישראל). בשלב הזה הממסד הביטחוני בישראל צריך היה להדיח את מושג ההרתעה ממקומו בראש תפיסת הביטחון הישראלית ולעדכנה בהתאם. אולם, מערך שיקולים פוליטיים, שייסקרו בהמשך, הביא את מערכת הביטחון לדבוק במושג ההרתעה חרף אי-התאמתו, וחרף העובדה שהסביבה האסטרטגית של ישראל החלה להשתנות דרמטית מאמצע שנות ה-70 עם עליית איומי הטרור האסימטריים.

לצד האיום במלחמה כוללת, ישראל נאלצה להתמודד מימיה הראשונים גם עם איומים אסימטריים בדמות תופעת ההסתננות והכדאיון. על מנת להתמודד עם תופעות אלו, תפיסת ההרתעה הישראלית הכילה רובד נוסף, שאותו מכנה בר יוסף "הרתעה שוטפת", שמטרתה מניעת הסלמה בפעולות נגד ישראל בגזרות בהן המלחמה מתמשכת ובעצימות נמוכה (מה שמכונה בישראל ביטחון שוטף – בט"ש). ההרתעה השוטפת עוצבה בגישה ענישתית באופן קיצוני, כפי שביטא הרמטכ"ל דאז משה דיין כבר ב-1956:

לא היה בידינו להבטיח כל צינור מים מפיוצן וכל עץ מעקירה. לא היה בידינו למנוע רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן. אך היה בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמינו, מחיר יקר מכדי שכדאי יהיה לישוב הערבי, לצבא הערבי, לממשלות הערביות לשלמו. משמעות פעולת התגמול היא כי ישראל רואה בהסתננות כפעולת איבה בלתי נסבלת והיא מורה את כוחותיה לעבור את הגבול ולפגוע בארץ הערבים. הפגיעה אינה פעולת נקם. זו פעולת עונש והתראה שאם אותה ממשיכה לא תשתלט על תושביה ולא תמנע את פגיעותיהם בישראל יעשו הכוחות הישראליים שמות בארצה.⁴⁶

גם אם היה הגיון מסוים באימוץ גישה אגרסיבית בהקשר של הרתעה אסטרטגית מפאת האסימטריה בין ישראל לעולם הערבי, יש ספק גדול אם הגישה העונשית הזו בתחום הבט"ש הייתה שרירה כבר בימי דיין. כך או כך, באותה העת היגיון זה עדיין לא חלחל לכל היבטי הפעלת הכוח הישראלית. ישראל ידעה להפעיל כוח לא רק על מנת להטיל מורא.

אולם, מאז מלחמת יום כיפור מושג ההרתעה הישראלי עבר בט"שיזציה ואימץ במפגיע את הגיונה של ההרתעה העונשית. ישראל החלה לתפוס את עצמה כשריר במזרח התיכון. הסכם השלום עם מצרים הוריד מהפרק את האיום הקונבנציונלי

העיקרי. החל משנות ה-70, משקלם של האיומים האסימטריים, בדמות פיגועים ופעילות עוינת מצד ארגוני טרור וארגונים תת-מדינתיים, הולך וגובר בזמן שהאיום המלחמתי מצטמצם. מושג ההרתעה הישראלי עבר רדיקליזציה בהתאם לטיב האיום והתמקד במטרה העונשית של הכחדת "הערבים" מהשלכות מעשיהם.

בעולם המערבי הובילה עליית האיומים האסימטריים לדיונים נוקבים בדבר ההולמות של תיאוריית הרתעה למציאות המשתנה. לדעת רבים תיאוריית ההרתעה כבר לא מתאימה לעולם המודרני עם ירידת האיום במלחמה

הרתעה הפכה מאמצעי
ליעד, וישראל החלה
להפעיל כוח בשם ההרתעה
במקום להרתיע על מנת
להימנע ממלחמה.

בין מעצמות והעלייה באיומים אסימטריים, בעוד שלדעת אחרים היא עשויה לשחק תפקיד חשוב גם במציאות הגיאופוליטית החדשה.⁴⁷ הממסד הביטחוני בישראל קיים אמנם דיונים על המענה הנכון לאיומים אסימטריים, דיונים שהיו לא פעם מעמיקים יותר מאלה שהתנהלו בשאר העולם נוכח התכיפות

והדחיפות של העניין במציאות הישראלית. אך למרות הסתייגויות מסוימות ממושג ההרתעה בעידן האסימטרי, לא נלקחה בחשבון האפשרות שהוא כלל אינו מתאים. תחת זאת, הממסד יצא מנקודת הנחה שיש להתאים את ההרתעה למציאות המשתנה. הרתעה הפכה מאמצעי ליעד, וישראל החלה להפעיל כוח בשם ההרתעה במקום להרתיע על מנת להימנע ממלחמה. גישת ההרתעה השוטפת של דיין שהייתה בעייתית לשעתה, הפכה לחזות הכל, וחדרה לכל רכיבי ההרתעה הקונבנציונלית הישראלית אשר השתלטה, בתורה, על כל רכיבי הפעלת הכוח הצבאי.⁴⁸

בהתאם לתפיסת ההרתעה העונשית שלה, ישראל תפסה את עצמה כ-"מחוקק" הקובע עונשים בצד נורמות התנהגות שהפרתן תגרור סנקציה. ככל שאוכלוסיית העבריינים הפוטנציאלית תראה כי הסנקציה חריפה מספיק ונאכפת בתקיפות, הנורמה תישמר. תחת המשגה זו הרתעה מוצלחת מתבטאת בהפעלת כוח תכופה שגורמת ליריב "להפנים" את הנורמה. לדעת תומכיה, ההרתעה העונשית הישראלית היא לפיכך "מופת של תהליך למידה".⁴⁹ כל הפעלת הכוח הישראלית הפכה למוכוונת לפעולות אכיפה,

47 ראו לדוגמא את הדיון אצל Adler (2009).

48 Adamsky (2016, 169)

49 לניתוח וויגי כזה למושג ההרתעה הישראלי שרואה בו כמופת רציונלי של עיצוב נורמטיבי ראו:

Liberman (2013)

כשבהתאם להלך המחשבה הקרימינולוגי עליהן להיות קשות, ברורות, ומיידיות. המטרה היא ענישה מהירה שמשיבה את "השקט", כאשר השקט הוא הסטטוס קוו שישראל מכתיבה באופן חד-צדדי.

תפיסה זו הובילה את המדיניות הביטחונית הישראלית מול החמאס בעזה לאורך העשור האחרון. עד כדי כך, ש"אסטרטגיית צה"ל" משנת 2013 הוסיפה לארסנל הכלים של צה"ל "מבצע להרתעה" שמטרתו "שכנוע של

המטרה היא ענישה מהירה

שמשיבה את "השקט",

כאשר השקט הוא הסטטוס

קוו שישראל מכתיבה

באופן חד-צדדי.

האויב כי המחיר ו\או הסיכון בדרך פעולה מסוימת, שבה הוא עלול לבחור, עולים על התועלת המצופה מאותה פעולה.⁵⁰ ב-2015 החליפו את מבצעי ההרתעה "מבצעים מוגבלים" אשר "ימחישו לאויב את עוצמת הנזק הפוטנציאלי הצפוי מהידרדרות המצב ומהמועילות הנמוכה של פעולתו אם לא יחדל ממדיניותו, ויצרו עליו לחץ להפסיק את פעולתו".⁵¹ כלים אלה משקפים את הגישה מוטעית לכיה ניתן לכפות על האויב השלמה עם סטטוס קוו הנחשב לבלתי נסבל בעיניו באמצעות הפעלת לחץ צבאי בלבד.

באסטרטגיית צה"ל משנת 2015 ניתן להבחין בשינוי העמוק בתיאוריה ובפרקטיקה של מושג ההרתעה הישראלי. מסמך זה ייחודי בכך שהוא הדבר הקרוב ביותר לתפיסת ביטחון רשמית שפורסם בישראל בעשורים האחרונים – ניסיון מודע לנסח עקרונות להפעלת כוח לעידן שבו לוחמה אסימטרית היא האיום העיקרי. המסמך מייחד מספר סעיפים לדיון בהרתעה:⁵²

25. ההרתעה נוצרת בתודעה, אך היא מתבססת גם על רכיבים פיזיים ומוחשיים שמהווים חלק משיקולי האויב, כגון תוצאות עימותים קודמים, פעולות בשגרה הממחישות את חוסר התוחלת בעימות ואיום מתמיד בהפעלת כוח.

50 ר' אצל פינקר (9, 2020)

51 אסטרטגיית צה"ל (2015)

52 באופן מעניין, החלק שדן בהרתעה אינו מופיע באסטרטגיית צה"ל המעודכנת מ-2018 כסעיף נפרד

ורכיביו פוזרו במקומות אחרים במסמך.

28. ההרתעה על כל אויב עליה להיות -

א. ללא הקשר מסוים - כללית ומצטברת על פני זמן, כדי לשמר את המצב הקיים ולעצב "כללי משחק" רצויים לישראל.

ב. במקרה של הקשר משברי מסוים - ספציפית וממוקדת, כדי לכפות על האויב לפעול, או להימנע מפעולה, כדי לעצור התדרדרות ולמנוע מלחמה.

ג. אלה מרכיבי ההרתעה:

(1) איום אמין בפעולות התקפיות חריפות אשר יגבו מחיר כבד במקרה של תקיפה נגדנו. מרכיב זה מתבסס על -

(א) בניין כוח שבחלקו גלוי לאויב, הממחיש את היכולת ואת המוכנות להסב לו נזק.

(ב) פעולות תודעה המבטאות את נכונותנו לקבל עלינו סיכונים.

(ג) פעולות החקפיות מוגבלות לאיתות על חריגה מ"כללי משחק" ונכונות לקבל סיכונים.

(2) בניין כוח הממחיש את חוסר התוחלת לאויב (לדוגמה: מערכות הגנה).

(3) סיכול ושיבוש יכולות.⁵³

בניסוח זה משתקפת היטב הקקופוניה שמאפיינת את מושג ההרתעה הישראלי, שמערבב ענישה, מניעה, הפעלת כוח, הגנה וסיכול. היות שתיאור כזה של תפקיד ההרתעה מכיל כמעט את כל מרכיביה של האסטרטגיה הצבאית, לא ברור כיצד ניתן לאמוד את התאמתה למציאות או למדוד את הצלחתה, שהרי היא מתרחשת גם כאשר אנחנו מתקיפים מיוזמתנו, גם כאשר אנו מותקפים ומגיבים, וגם כאשר אנו מסכלים את כוונת האויב או את יכולותיו לתקוף. על רקע זה קל יותר לשאול מתי איננו מרתיעים את האויב, ומכאן, כמובן, עולה השאלה אם יש תוקף למושג הרתעה שממנו עולה שהאויב תמיד מורתע.

הממסד הביטחוני, שהכיר בקושי לייצר הרתעה מול ארגוני טרור, הגיע למסקנה שמה שלא עובד בכוח יעבוד בהרבה יותר כוח. את הגישה הזו הוביל הרמטכ"ל אביב כוכבי עם גישת ה-"קטלניות": היות ולארגוני טרור אין מבנה סדיר או שאיפות לבלימת צבא סדיר בתא שטח, את ההכרעתם נמדוד בכמות הנזק שהצלחנו להסב לאויב, בעיקר הרג של מחבלים. כפי שאמר כוכבי: "בסיומו של כל שלב בלחימה, יש לבחון את היקף האויב והיעדים שהושמדו".⁵⁴ היות שנזק כשלעצמו לא מבטיח הכרעה, והיות שלא ברור איזה יעד מדיני הוא אמור לשרת, גישת הקטלניות היא למעשה התפתחות קיצונית של גישת ההרתעה באמצעות ענישה שמביאה אותה אל מחוזות האבסורד.

אומנם צה"ל הפך יעיל יותר בהרג מחבלים ופגיעה בתשתיות טרור בזכות התפתחויות טכנולוגיות, אבל המבצעים לא הצליחו לייצר את ההרתעה המבוקשת. לאחר כל מבצע נערכו הארגונים מחדש וחזרו להתעצם.

גם גישה זו נכשלה בשורת המבצעים הצבאיים שצה"ל בהנהגת כוכבי ניהלו ברצועה. אומנם צה"ל הפך יעיל יותר בהרג מחבלים ופגיעה בתשתיות טרור בזכות התפתחויות טכנולוגיות, אבל המבצעים לא הצליחו לייצר את ההרתעה המבוקשת. לאחר כל מבצע נערכו הארגונים מחדש וחזרו להתעצם. הסיבה לכך כפולה: ראשית, כפי שנוכחנו, הרתעה היא מדיניות שמשרתת את שימור הסטטוס קוו; ככל שצד לסכסוך לא מעוניין בשימור הסטטוס קוו אין סיבה להניח שחולשה צבאית תניא אותו מעימות.

שנית, מבחינת ארגוני הטרור הקטלניות היא נכס. ככל שישראל מפעילה יותר כוח, כמות האזרחים ההרוגים עולה וישראל הופכת לתוקפן אכזר בעיני האוכלוסייה המקומית ובקרב קהלים מרכזיים בקהילה הבינלאומית. ככל שהארגון גם עומד על הרגליים בסוף הסבב הקטלני הוא גם נתפס כמי שניצח. זו היא בדיוק "מלכודת ההרתעה" (deterrence trap) שהחוקר הישראלי עמנואל אדלר זיהה כמאפיינת את היחסים האסימטריים בין מדינה לארגון טרור.⁵⁵

54 הציטוט מצוי אצל לוי (2022) בניתוח מעולה של דוקטרינת הקטלניות.

55 Adler (2009, 85-6).

פרק שלישי: הכשלים במושג ההרתעה הישראלי

בפרק זה נעסוק במספר כשלים עמוקים של מושג ההרתעה ההיפר-עונשי שאימצה ישראל. כשל ראשון נוגע לעצם יכולתה של ההרתעה עונשית לעמוד ביעדים המצופים ממנה. כשל שני עוסק בקדימות שמקבלת ההרתעה בחשיבה הביטחונית הישראלית על חשבון אלטרנטיבות עדיפות. כשל שלישי עוסק ביכולת לאשש את קיומה של ההרתעה אפקטיבית.

1. כשל ראשון: ההרתעה העונשית איננה מתאימה למציאות הביטחונית הישראלית

כדי לעמוד על הסכנה בתפיסת ההרתעה העונשית שהתפתחה בישראל, יש לעמוד על ההבדל העמוק בין ענישה בתחום הקרימינולוגי לענישה כחלק מהפעלת כוח צבאי. קרימינולוגים חושבים על פשיעה בהקשר שבו המדינה נהנית ממנופול על הכוח ומהיכולת לקבוע נורמות עבור האזרחים הכפופים לסמכותה. פושעים אומנם עוברים על החוק, אך רק לעתים נדירות הם מערערים בכך על עצם סמכותה של המדינה לקבוע חוקים ועונשים. זה איננו המצב כשמדובר בארגוני טרור, או באויבים בזירה הבינלאומית. אלה כופרים בסמכותה של ישראל לקבוע את "כללי המשחק", ואף דוחים את הכללים עצמם. ישראל לא נהנית ממנופול על הכוח מול אויביה, אלא מנסה להגיע לסטטוס קוו מסוים שיהיה יציב ומתמשך. היות שהסטטוס קוו הזה הוא לעיתים קרובות בלתי נסבל מבחינתם, הם בהכרח לא יכולים לקבל אותו – ועל כן יחזרו להפעיל כוח וישברו את הסטטוס קוו באופן תכוף. מדובר בתזת ההרתעה שמביסה את עצמה.⁵⁶

נדגיש שהעובדה שסטטוס קוו הוא בלתי נסבל בעיניי ארגון טרור לא מוליכה למסקנה שיש לחתור לסטטוס קוו שיהיה נסבל בעיניו; אך היא כן גוזרת שההרתעה עונשית איננה האסטרטגיה הצבאית המתאימה כשמתמודדים עם ארגונים כאלו.

נוסף על כך, דווקא מכיוון שטיב העימות בין ישראל לגורמים סביבה כולל הפעלת כוח

56 למעשה, לפי בר יוסף (2024, 76) היסטורית תהליך זה אף דחף אויבים אל עבר הפעלת כוח כאשר ישראל מקבעת סטטוס קוו שמבחינתם הוא בלתי נסבל.

תכופה, הניסיון "לחוקק" נורמות התנהגות יציבות הופך לקשה יותר – הצדדים מצויים ביריבות אקטיבית והמצב הקיים נוטה להפוך ללא נוח עבורם לעתים תכופות. הניסיון של ישראל לקבוע נורמות התנהגות קשיחות באמצעות החרפת ענישה באופן תכוף כופה על אויביה להיכנס לתהליך למידה מהיר כיצד להפוך את הנורמה ולהפוך למשוכללים יותר.⁵⁷ נניח וישראל קובעת כי כל ירי רקטי לישובים בדרום הארץ יענה בתגובה אגרסיבית. חמאס עשוי להפנים את הנורמה, אך לאתגר את ישראל באמצעים אחרים: למשל, הפרחת בלוני נפץ, או ירי נ"ט על הכבישים מסביב לרצועה. כיצד ישראל תנהג? הרי לא מדובר באירוע שהכלל שעיצבה מגדיר לו תגובה, ולכן היא תעמוד בפני דילמה: הכלה וקבלת סטטוס קוו חדש שנקבע על ידי היריב, או הסלמה מחודשת והודאה בכישלון נוסף של ההרתעה.

במבצע גשמי קיץ ב-2006

נורתה לראשונה רקטה

מרצועת עזה לאשקלון.

במבצע עופרת יצוקה

ב-2009 חמאס כבר שיגר

רקטות ליבנה ובאר שבע.

במבצע עמוד ענן ב-2012

כבר נורו רקטות אל עבר

גוש דן וירושלים. במבצע

צוק איתן ב-2014 כבר

נורו רקטות אל עבר חיפה.

ואכן, מבצעי ההרתעה כשלו בניסיונם לקבוע כלל קשיח. דווקא ישראל היא זו שנאלצה להשלים עם התנהגות אגרסיבית יותר ויותר לאורך זמן. יש לכך שתי דוגמאות ברורות. ראשית, לאחר מלחמת לבנון הייתה מוסכמה בין ישראל לחיזבאללה כי העימות יתנהל ברצועת הביטחון. ההרג של מזכ"ל חיזבאללה עבאס מוסוואי בפברואר 1992 הוביל לשינוי מדיניות מצד חיזבאללה בירי קטיושות נרחב לצפון הארץ. המצב החדש היה בלתי נסבל מבחינת ישראל שיצאה למבצע דין וחשבון בשנת 1993, שמטרתו

הייתה לקבוע קו אדום שבמסגרתו חיזבאללה לא יורה על ישובים אזרחיים. אך ישראל כבר לא הצליחה להחזיר את השד לבקבוק גם לא לאחר מבצע ענבי זעם ומבצעים מאוחרים. מבחינת חיזבאללה הוא בעצמו שותף סימטרי שיכול לקחת חלק בקביעת משוואת ההרתעה.⁵⁸

דוגמא מטרידה יותר הייתה מול החמאס ברצועת עזה. במבצע גשמי קיץ ב-2006 נורתה לראשונה רקטה מרצועת עזה לאשקלון. במבצע עופרת יצוקה ב-2009 חמאס כבר שיגר רקטות ליבנה ובאר שבע. במבצע עמוד ענן ב-2012 כבר נורו רקטות אל עבר גוש

57. Rid (2012, 142).

58. מדיניות זו התהפכה על מזכ"ל חיזבאללה חסן נסראללה בספטמבר 2024 במה שדווקא מדגים את הפריכות של משוואת ההרתעה שלא נוחה לצד השני.

דן וירושלים. במבצע צוק איתן ב-2014 כבר נורו רקטות אל עבר חיפה. כל מבצע כזה שנתפס כמחזיר הרתעה וקובע נורמה עבור החמאס בדבר ההשלכות של ירי רקטי אל עבר ישובים אזרחיים לא רק שכשל בקביעת הנורמה, אלא שחמאס אף הסלים את טווחי הירי ואת העצימות שלהם עם הזמן. **מבצעי ההרתעה לא משיבים את המצב לקדמותו אלא רודפים אחרי קו אדום מדומיין שזז לרעתנו.**

מכאן גם עולה בעיה אקוטית נוספת בגישה זו: היא מכניסה את ישראל למצב של הרתעה סימטרית שהיא איננה מעוניינת להיות בו.⁵⁹ הרצון לשמר את השקט עלול לרסן את תגובתיה של ישראל על מנת שלא להביא את חמאס לירי למרכז הארץ. משוואות הרתעה הן בסופו של יום משוואות, כדי לשמור על צד אחד של הנוסחה יש לשמור גם על הצד השני. הניסיון לקבוע כללי משחק דרך מבצעי הרתעה בעצם חותר תחת הנחת היסוד המרכזית של מושג ההרתעה הישראלי.

אם לא די בכך, המשגת ההרתעה בכלים של ענישה קרימינולוגית למעשה הופכת את כישלון ההרתעה לנבואה שמגשימה את עצמה. היות וההמשגה הקרימינולוגית יוצאת מנקודת מוצא של פשיעה ככורח המציאות, ישראל למעשה מקבלת את "העבריינות" נגדה כגזירת גורל. אולם בהינתן שמטרת הרתעה היא מניעה, קשה למדוד את הצלחתה כאשר הנחת המוצא היא שהעבריינות נתפסת כהכרחית. הרתעה ספציפית נשענת על הצלחה אמפירית ברורה ומדידה: האיום הצליח כשהאויב בחר שלא לפעול. לעומת זאת, ההרתעה הישראלית לא ניתנת למדידה, וגם תקופות שבהן "הפשיעה" יורדת לא יכולות להעיד על הצלחה של ההרתעה.

לבסוף, הניסיון לקבוע כללי משחק דרך מבצעי הרתעה עונשיים נתקל בבעיה חריפה נוספת שהיא מנת חלקה של כל גישה קרימינולוגית להרתעה. השיטה הקרימינולוגית בנויה על חשיבה תועלתנית,⁶⁰ המטרה היא למצוא את נקודת האיזון שבה תוצאות הענישה הופכות את הפשע ללא יעיל עבור פושע פוטנציאלי.⁶¹ אך גישה זו עמוסה בעיות למכביר.

59 Adamsky (2016, 181-2).

60 שמזווה היסטורית עם החיבור עם התיאוריה של בקריה (2018).

61 אלו מחושבות כמכפלה של ההסתברות לגילוי וחומרת העונש. כך לדוגמא, קביעת עונש מוות על חניה שלא כדין לא תהיה אפקטיבית אם אין כל אכיפה בפועל. מצד שני, אכיפה מושלמת לא תהיה אפקטיבית אם הסנקציה מינורית.

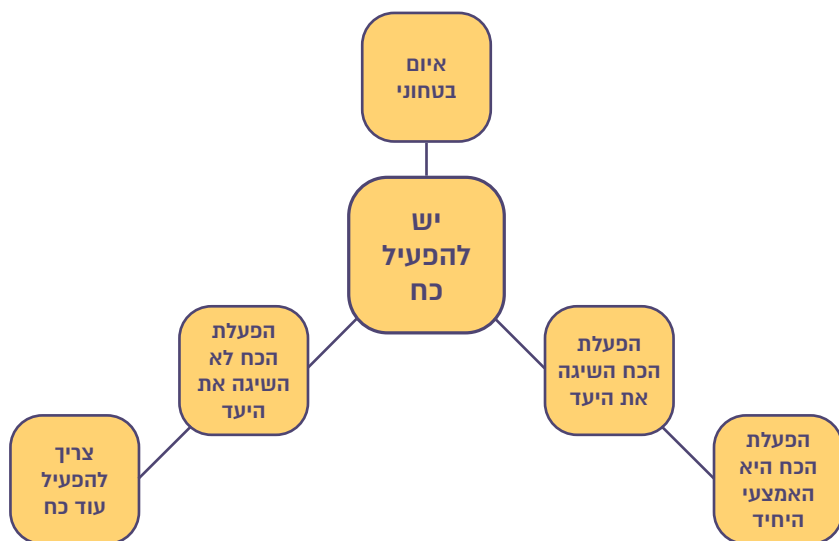
עיצוב מדיניות לפי שיקולי עלות-תועלת מניח הנחות רקע נוקשות על הרציונליות של עבריינים מועדים.⁶² פשיעה היא ברובה לא רציונלית בהיבט של עלות-תועלת. כמו כן, אף אם נצליח לגשר על כך דרך שקלול אי-רציונליות של עבריינים מועדים, עדיין נתקשה למצוא את נקודת האיזון הרצויה מפאת הקושי להבין את שיקולי העלות-תועלת של העבריין. אולי הוא מבכר את הכבוד שלו בעולם התחתון על פני חירותו? אם הדבר נכון ביחס לפושע החולק עמנו תרבות ושפה, הדבר נכון שבעתיים כשמדובר בארגוני טרור פונדמנטליסטיים שמגיעים מתרבויות אחרות עם אתוס שונה. בוודאי כשאלה מאמצים פעולות כמו טרור מתאבדים ככלי רציונלי במאבק שלהן. מתקפת ה-7.10 היא דוגמא מצערת. יחיא סינוואר ככל הנראה ידע שהמתקפה תוביל להרס חסר תקדים ברצועה, הדבר לא הרתיע אותו כי מבחינתו מדובר בנזק משתלם ביחס למטרה.

יש שטוענים שחלופה לניסיון להבין את שיקולי עלות-תועלת של עבריינים כאלו היא בהבנה שאלו מגיעים מתרבות ששמה דגש על כבוד והשפלה. הפתרון, לפיכך הוא בעיצוב עונשים שיתפסו כמשפילים בעיני עבריינים מועדים ויפגעו בסטטוס החברתי שלהם כ-"חזקים". מלחמת חרבות ברזל ניפקה שלל דוגמאות, מהלבשת אסירי חמאס בחולצות עם מגן דוד על ידי אנשי שב"ס, עד המטסים מעל הלווייתן של נסראללה. המחשבה הייתה שההשפלה תגרום לאויבים לתפוס את מצב העניינים כהפסד. אך הניסיון להנדס מאזן עלות-תועלת של כבוד והשפלה מעמיד אותנו בפני פער ידע משמעותי – אנו צריכים להבין מה נתפס כמחולל כבוד או השפלה באותה תרבות. חיסול סינוואר מהווה דוגמא לבעייתיות שבכך. ישראל הפיצה צילומים של סינוואר ברגעיו האחרונים בהנחה שהם מציגים אותו כחלש, יושב לבדו ומנסה להילחם ברחפן עם פיסת עץ. אך אלו דווקא צרבו בעולם הערבי את הדימוי שלו כ-"חזק", כלוחם עד טיפת הדם האחרונה לבדו מול יריב חזק ממנו. מדובר בפער שקשה יהיה לגשר גם אם ישראל תפתח באמ"ן אגף לאנתרופולוגיה.

ההתרעה העונשית אינה מתאימה למציאות הביטחונית הישראלית באופן מובהק כל כך, עד שקשה להבין כיצד מערכת הביטחון והמערכת הפוליטית התמכרו אליה בצורה חריפה כל כך במשך זמן ארוך כל כך.

2. כשל שני: הרתעה צבאית כתחליף לפעולה מדינית

כאמור לעיל, ההרתעה הישראלית כרוכה בעבותות בהפעלת כוח, שבהקשר של המשולש הביטחוני נמצאת בקודקוד של "הכרעה". ההרתעה נתפסת כמאגר שככל שהוא מתרוקן וה"פחד" הערבי נעלם, יש להפעיל כוח צבאי אגרסיבי כדי למלא אותו מחדש. ההרתעה וההכרעה הם היבטים מהותיים של תפיסת קיר הברזל, אך תפיסה זו מזמן איננה עומדת בסטנדרטים רציונליים. יעילות הפעלת הכוח לא ניתנת לאישוש או הפרכה על ידי המציאות; אין אירוע שיכול לגרום למחזיקים בתפיסה זו לשקול אותה מחדש. ביחס לכל אירוע נוצר הליך מחשבה אנטי-רציונלי שצורתו:

בהקשר ההרתעתי מתבטא ההליך הזה כך: ההרתעה כשלה והותקפנו, על כן עלינו להכות באויבים "מכות חזקות" עד להשבת ההרתעה. כאשר נותקף שוב, נסיק שההרתעה נחלשה ולכן עלינו לחזור להכות באויב מכות חזקות עד שתשוב ההרתעה. וחוזר חלילה. האפשרות שהנחתת "מכות כואבות" על האויב פשוט לא מייצרת את האפקט המצופה כלל לא נלקחת בחשבון. אם השקט נשמר הרי שהאויב מורתע, ואם השקט לא נשמר הרי שיש להכות בו עד שיהיה מורתע. חרף העובדה שמלחמת חרבות ברזל הדגימה שההרתעה הישראלית על כרעי תרנגולת, והיא כשלעצמה לא מסוגלת

להניא אויבים מלתקוף אותנו, כרשנים מכובדים וביקורתיים עדיין מהדהדים את הצורך להפעיל כוח עד להשבת ההרתעה.⁶³

לא זו אף זו, הבכורה שיש למושג ההרתעה העונשי בפרדיגמה הביטחונית הישראלית מדללת בהדרגה את החשיבות של אמצעים אחרים, מדיניים וצבאיים, ככלי להשגת יעדים. אם הדבר החשוב ביותר הוא ליצור "פחד" מישראל, כל פעולה שלא מייצרת פחד באופן ישיר וקונקרטי תהיה לא נכונה ותחתור תחת יסודות תפיסתנו. הדבר היה גלוי במיוחד לאור סאגת הסיוע ההומניטרי לעזה. מבחינת הציבור בישראל וחלקים גדולים בממסד הכנסת סיוע ההומניטרי פסולה כי היעד של המלחמה הוא להעניש את העזתים ולגרום להם סבל. במצב כזה אין מקום לא לשיקולים מוסריים, ואפילו לא לשיקולים תועלתניים של יצירת אורך נשימה דיפלומטי לישראל. יש לציין, שסיוע דווקא עשוי להיות מנוע לחץ אפקטיבי יותר מהרתעה צבאית.⁶⁴

הדילול באמצעים הופך גם לדילול ביעדים וכשענישה לשם הפחדה הופכת ליעד עליון היא דוחקת את שאר היעדים אל מחוץ לתמונה. הפעלת הכוח, לפי אמירתו הידועה של קלאוזביץ, היא אמצעי להשגת יעדים מדיניים. הרתעה, לעומת זאת, היא כלי צבאי, לא כלי מדיני. אולם הפנטזיה שניתן, פוטנציאלית, להרתיע כל אויב, בכל מצב, דוחקת הצדה יעדים מדיניים והופכת את ההרתעה מאמצעי ליעד בפני עצמו. אם ניתן להימנע ממלחמה באמצעות הרתעה, מדוע לנסות למנוע אותה בכלים אחרים, כמו הסדרים מדיניים? יפים לעניין זה דבריו של גדול התיאורטיקנים האסטרטגיים בישראל יוהנן פט הרכבי:

"החשיבה המדינית והחשיבה הצבאית שונות בדרכיהן ובמגמותיהן. החשיבה המבצעית עוסקת באירוע – המבצע, והיא מקוטעת יותר, ואילו החשיבה המדינית עוסקת בתהליך, בזרם ההיסטורי ובתוצאות ההיסטוריות. בחשיבה הצבאית היריב הוא אויב קטן שעליו יש לגבור, והמגמה היא מניפולטיבית; בחשיבה המדינית היריב הוא אויב קטן שעמו יהיה צורך להגיע, בסופו של דבר להסדר שלום, ולכן יש להכיר בו גם כתכלית לעצמו; יש אפוא להידבר

63 ראו לדוגמא: נדב איל "האם גל החיסולים ישיב לנו את ההרתעה האבודה?" ידיעות אחרונות 2.8.2024.

64 בזמן מלחמת העולם השנייה היה חשש שספרד תצטרף אקטיבית למדיניות הציר ותכריז מלחמה על בעלות הברית. הבריטים הבינו נכוחה את הצורך היסודי של ספרד בסיוע ההומניטרי לאור ההרס שגרמה מלחמת האזרחים במדינה, ולכן השתמשו בסיוע ההומניטרי כתמריץ חיובי לספרד להישאר נייטרלית אף ברגעי השיא של ההישגים הצבאיים הגרמניים. ראו על כך אצל בן-עמי (2003).

עמו, והחשיבה היא יותר קומוניקטיבית. בחשיבה הצבאי האויב הוא אוסף מטרות לפגיעה; בחשיבה המדינית האויב הוא ישות אנושית מדינית שאותה יש גם לשכנע ולרצות. בחשיבה הצבאית אנו אדישים לייסורי היריב, להיפך – מבקשים להרבותם; בחשיבה המדינית עלינו לחוש גם את כאביו. [...] החשיבה הצבאית היא חד-צדדית; החשיבה המדינית היא רב-צדדית.⁶⁵

דילול החשיבה המדינית בהקשר הזה מתבטא בכישלון הרתעה ברור. הרתעה דורשת שלאויב יהיו אפיקי פעולה זמינים שאינם הפעלת אלימות.⁶⁶ אם האויב לא מאמין בקיומו של אפיק פעולה מלבד הפעלת כוח, דינה של ההרתעה להיכשל. כשישראל חונקת אפיקים אחרים להבעת התנגדות לשליטתה על הפלסטינים (כדוגמת הפגנות או פעולה במוסדות בינלאומיים), ומסרבת להכיר בגורמים פוליטיים לא-אלימים כפרטנרים למשא ומתן, היא דוחקת את הפלסטינים להפעלת כוח. בהיעדר מסלולים אחרים להתנגדות לשליטה הישראלית מטרת ההרתעה בפועל איננה להניא את הפלסטינים משימוש באלימות אלא מכל סוג של התנגדות לסטטוס קוו שנכפה על-ידי ישראל. הבעיה, מבחינתה של ישראל, היא שאפיקים שלווים אלה מגדילים את הסיכוי להיתכנותם של הסדרים מדיניים שהנהגתה הנוכחית של ישראל אינה מעוניינת בהם. על כן, ישראל משתמשת בכוחה לא על –מנת למנוע אלימות, אלא על מנת למנוע התקדמות לקראת הסדר. במצב כזה, הפעלת הכוח הישראלית שנועדה לחזק את ההרתעה דווקא מרוקנת אותה מתוכן.

כשל שלישי: הערכת מודיעין כקריאת מחשבות

כשמדובר באיום במלחמה גרעינית, יש לנו ודאות גבוהה שהצד השני מורתע מלתקוף היות ואנו יודעים שהעונש – השמדה מוחלטת – יהיה גדול כל כך ששום צד רציונלי לא יעז להסתכן בו. וודאות זו אינה נעוצה בגישה לכוונותיו של האויב, אלא בהנחה בסיסית על התנהגות אנושית באשר היא. לעומת זאת, בעיצוב הרתעה קונבנציונלית יש קושי לפעול בגישה עונשית היות וקשה לדעת איזה עונש יתפוס היריב כמרתיע מספיק. לכן, בתיאוריה של הרתעה קונבנציונלית סביר יותר להסתמך על הרתעה באמצעות מניעה שרף הוודאות שלה נמוך יותר ודורשת כי המרתיע יידע מה היכולות שלו למנוע

65 הרכבי (1990, 511).

66 הרכבי (1964, 24).

תוקפנות, ולא איך היריב תופס את מאזן העלות-תועלת של הפעלת הכוח.

משום שהגישה הישראלית משלבת תפיסה עונשית עם הרתעה קונבנציונלית, התפתח צורך עליון להבין כיצד הצד השני תופס את האיום, ומתי האיום מאבד מתוקפו ויש להתכונן למלחמה. הכלי העיקרי כדי לקבוע האם האויב מורתע הוא ההערכה המודיעינית.⁶⁷ אך כאן גלומה בעיה עמוקה, שהרי רק לעיתים רחוקות נדע בוודאות מתי האויב באמת מורתע; וגם ככל שהרתעה אכן מתקיימת, קשה לדעת אילו מהאמצעים שהפעלנו גרם לה. לכן, המאמצים הרבים שמושקעים בהפקת מודיעין בדבר תחושת

ההרתעה אצל האויב אינם יעילים בהגדרה. הערכות המודיעין בנוגע להיותו של חמאס מורתע בשנים שקדמו ל-7 באוקטובר מצביעות על כך בצורה ברורה. לא רק שאין בכוחו של המודיעין להציץ אל נבכי תודעתם של מנהיגי חמאס ולהעריך את כוונותיהם; גם בהינתן אינדיקציות לא ברור כיצד ניתן להבחין בין כוונה אמיתית לבין ניסיון הטעיה. על כן, **הערכה לפיה אויב "מורתע" היא חלקית במקרה הטוב, וחסרת פשר במקרה רע.**

רק לעיתים רחוקות נדע
בוודאות מתי האויב באמת
מורתע; וגם ככל שהרתעה
אכן מתקיימת, קשה לדעת
אילו מהאמצעים שהפעלנו
גרם לה. לכן, המאמצים
הרבים שמושקעים בהפקת
מודיעין בדבר תחושת
ההרתעה אצל האויב אינם
יעילים בהגדרה.

בהיעדר גישה ודאית לתהליכי השכילה של היריב ולתפיסותיו,⁶⁸ אנו נאלצים להסיק את קיומה או העדרה של הרתעה מאירועים חיצוניים ובפרט מקורלציה בין שקט לבין הרתעה.

67 התלות הזו מופיעה כבר אצל בן גוריון במסמך היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית שידוע בכינוי "18 נקודות": "השאלה העיקרית (כמובן היא : 1) אם צפוינו לנו מלחמה; (2) ואם נוכל לעמוד בה ולנצח. השאלה הראשונה תלויה בהלך רוח ובשאיפות המדיניות של שליטי-ערב, ובכוחם המלחמתי. בבקיעת התשובה לשאלה זו אני תלוי לגמרי בידיעות ובדעות של המודיעין הצבאי שלנו, שהוא אגב, אולי הענף המשוכלל והמוכשר ביותר בכל שירותי" (ראו: דוד בן גוריון "צבא ומדינה" מערכות)

68 גם אם נניח במצב מדומיין שהיריב פורש את כל תהליכי השכילה שלו במסמכים, ואנחנו מצליחים לשים עליהם את היד, עדיין הדבר לא מספיק כדי להבין את האופן שהוא תופס בה עלות ותועלת. נניח והיריב כותב "כדאי להפך את הפסקת האש רק אם זה משרת את ההגנה על אתרי הקודש". התיבה "משרת" היא לא תיבה שניתן לפרש באופן ברור מבלי להבין את התפיסות של היריב. מבחינתו הסלמה דתית עשויה למשל לשרת את ההגנה על אתרי הקודש גם אם בטווח הקצר נראה שהיא מובילה לפגיעה. בעגה פילוסופית אפשר לכתוב שנוכל לפרש את תהליכי השכילה עם ידע טוב על המושגים הרזים והעבים שהיריב משתמש בהם, אך רכישת ידע כזה היא עניין מורכב כמו שכל מי שהתנסה בהגירה יכול להעיד.

כך התבססה המשוואה השגויה שקט=הרתעה.⁶⁹ יפים דבריו של הרכבי על כך: "אין להסיק מאי-פריצת מלחמה כי הושגה יציבות. השלום או אי-פריצת המלחמה הם תופעות מורכבות, שאין להעמידן על כוננות הרתעתית גרידא."⁷⁰

החלטה של אויב שלא לפתוח במלחמה יכולה לנבוע משלל נימוקים שאינם קשורים בפחד שלו מהעונש שנשית עליו במלחמה. האויב עשוי להיות עסוק בזירה אחרת, במחלוקת פנימית על האסטרטגיה קדימה, בתהליכי ארגון מחדש וכך הלאה. או, בחלופה המטרידה ביותר, האויב עשוי פשוט להתכונן לקרב ומנסה ליצור הונאה אסטרטגית. משמע, אין טעם להסיק מעצם קיומו של שקט את היותו נגרם מפחד מההתגובה הישראלית. שקט איננו ראייה להרתעה, או למצער, מדובר בראיה חלשה ביותר. העובדה שהאויב שומר על השקט יכולה לתמוך בהשערה שהוא מורתע, בדיוק באותה מידה שהיא תתמוך בהשערה שהוא לא מורתע ומתכונן לשעת כושר. המשוואה שקושרת בין שקט להרתעה למעשה לא אמורה לחזק עבורנו את הביטחון בהשערה שהוא מורתע כלל.

העובדה שגוף כמו חמאס מוכן להתמיד במצב רגיעה עם ישראל היא אירוע שדורש הסבר. ישראל הסבירה את ההתמדה ברגיעה באמצעות התמריצים החיוביים והשליליים שהיא יצרה עבור חמאס באמצעות סבבי לחימה מצד אחד, ותמריצים כמו הכסף הקטארי או הגדלת מכסות העובדים בישראל, מצד שני. לכן, בכל יום שארגון רצחני כמו חמאס הסכים לנצור את האש, ישראל תפסה אותו כמורתע. וככל שהרגיעה התמשכה המסקנה אף התחזקה. כל סבב לחימה שהסתיים בהסכמה נקודתית לנצור את האש נתפס כרתיעה של חמאס ממחירי העימות. תזת ההרתעה הלכה והתחזקה. אך שום ראייה לא יכולה להזים את ההיפותזה החלופית שההתנהלות של חמאס הונעה, למעשה, מסט כוונות אחר לגמרי, כלומר שהוא רק חיכה לשעת כושר.

מטרידה אף יותר הייתה ההבנה בחמאס שאנו נוטים לתפוס אותו באופן שגוי. לפי תחקיר של רונן ברגמן שפורסם בניו יורק טיימס, מסמכים שהתגלו ברצועה גילו שחמאס השתמש באופן אקטיבי בנוסחת שקט=הרתעה כדי להונות את ישראל. כפי שחשף ברגמן, בכירי חמאס חשבו שזה אקוטי להצלחת התוכנית שישאל את ישראל כי "חמאס בעזה מעוניין ברגיעה, ופועל למען שגשוג כלכלי – זה ישרת את הפרויקט הגדול

69 ראו אצל Adamsky (2016, 180) והמובאות שם.

70 הרכבי (1964, 141).

בהקשרי הונאה".⁷¹ חמאס הבין שאנחנו מגיבים לא נכון לאיתותים שאנחנו מקבלים ממנו ומזהים שקט עם הרתעה, וגם שעליו להתפס כמי שמגיב לתמריצים החיוביים וכך להזין אצלנו את הכשל.

הלך החשיבה הזה הוביל את ישראל לכשל עמוק: את חמאס המשגנו כמכונה ביהביריסטית שעלינו לחזק לה את ההרתעה עם תמריצים חיוביים ושליילים, בעוד שאת עצמנו תפסנו כמי שמפעילים תהליכים קוגניטיביים מורכבים. בשבת השחורה התברר שחמאס הוא זה שנקט באסטרטגיה מתוחכמת של הונאה והמתנה לשעת כושר, ואילו אנחנו אלה שהוא תמרץ לשמור על שקט בשביל צרכיו. תפיסת ההרתעה העונשית שאימצנו לא רק שכשלה לחלוטין, היא גם טמנה בחובה את זרעי האסון.

מושג ההרתעה הישראלי בעייתי כי הוא מוביל אותנו לתהליך פגום של אמידת ההרתעה הפסיכולוגית בעוד שבפועל אין לנו נגישות למידע הזה כלל. הלקח הזה היה צריך להיות ברור אם בישראל היו מפנימים את העדיפות של הרתעה באמצעות מניעה להרתעה קונבנציונלית. אך הדגש האידיאולוגי על הרתעה באמצעות ענישה יצר צורך ביטחוני לנסות לרבע את המעגל ולנסות לקרוא מחשבות בעולם הערבי.

71 רונן ברגמן "היעד שחמאס הציב לעצמו: ריסוק מדינת ישראל" ידיעות אחרונות 13.10.2024.

סיכום: כיצד התמכרנו להרתעה?

לאור שלל הכשלים במושג ההרתעה, מדוע התמכר הממסד הביטחוני הישראלי לחשיבה ההרתעית?

תפיסת ביטחון היא **פרדיגמה**, אוסף של הנחות יסוד, תיאוריות ומושגים שמספקים לנו מסגרת להבנת המציאות ולפתרון הבעיות שאנו נתקלים בהן בתוכה.⁷² חשוב להבין שפרדיגמות אינן מסייעות לנו רק להבין את העולם, אלא גם לפעול בתוכו. תפיסת ביטחון מספקת לאוחזים בה גם בסיס נורמטיבי, כלומר מערכת של הצדקות לבחירתם להתמודד עם בעיה דווקא באופן מסוים. במובן זה לתפיסת הביטחון יש תפקיד אידיאולוגי.⁷³ מרגע שאנחנו מנסחים ומאמצים תפיסת ביטחון מסוימת, אנחנו קובעים את האופן שבו נבחר לפתור את הבעיות שהמציאות הגיאופוליטית תניח לפתחנו. אולם, תפיסת ביטחון מתנסחת לאור מציאות ביטחונית מסוימת, וכשזו משתנה עליה להשתנות בהתאם – אחרת הפרדיגמה מתנוונת ומאבדת קשר עם המציאות. מקומו של מושג ההרתעה בתפיסת הביטחון הנוכחית של ישראל הוא דוגמא מובהקת לכך.

עם קום המדינה נוסחה פרדיגמה ביטחונית שנועדה לענות על הבעיות שעמן התמודדה המדינה בראשית דרכה. נוסף על המשולש הביטחוני (הרתעה, התראה, הכרעה), היו לה רכיבים מדיניים רבים שנגעו ליחסי ישראל עם שכנותיה, עם המעצמות, עם העולם השלישי, עם העם היהודי, וכך הלאה. המשולש הביטחוני היה אמצעי, בעוד שהמטרה הייתה ההרתעה המצטברת – כלומר, הבאת העולם הערבי לכדי השלמה עם קיומה של ישראל. מערכת הביטחון פעלה לאורה של מטרה זו, ויכולה הייתה לתכנן את פעולותיה ולאמוד את הצלחותיה וכישלונותיה.

72 תפיסת ביטחון (security concept) הוא מושג בעייתי – הוא נעדר מקבילה ברורה באנגלית, ונמצא בתוך שדה מושגי עמוס לצד מושגים אחרים הכולל בין היתר: מדיניות ביטחון, דוקטרינת ביטחון, תורת ביטחון, אסטרטגית-על, אסטרטגיה רבתי, אסטרטגיה לאומית ומושגים אחרים. מקובל לומר שתפיסת ביטחון היא הליבה של מדיניות הביטחון הרחבה וסיכום תמציתי של העקרונות שינחו אותה בהשגת ביטחון לאומי (הרכבי 1995, עמ' 532), כשביטחון לאומי הוא כשלעצמו מושג בעייתי להגדרה. האם צריך לראות בתפיסת ביטחון דבר מה צבאי בעיקרו ומצומצם, או דבר מה רחב הקרוב יותר לאסטרטגיה לאומית שאינו רלוונטי לעניינו, תחת כל המשגה, תפיסת הביטחון הישראלית פשוטה את הרגל לפני זמן רב.

73 לעניין הרכיב האידיאולוגי בתפיסת הביטחון ראו אצל טרן (2011).

במלחמת ששת הימים, "קיר הברזל" הוכיח את יעילותו וישראל ייצרה למעשה מוכנות ערבית להכיר בה ולכונן איתה הסכמי שלום. נכונותו של העולם הערבי להשלים עם קיומה של ישראל נבעה מכך שמדינות ערב הגיעו לשתי מסקנות – שאין ביכולתן להשמיד את ישראל בכוח, ושבמזרח התיכון יכול להתקיים סטטוס קוו יציב ונסבל מבחינתן שישראל היא חלק ממנו. הרתעה שיחקה אמנם תפקיד חשוב בשינוי העמדה הערבית, אולם זו הייתה בעיקר הרתעה בעלת אופי מניעת. מדינות ערב לא חששו מנחת זרועה של ישראל, אלא הכירו בחוסר יכולתן לסלק אותה מהאזור. ההכרעה בשדה הקרב התרגמה לכדי הרתעה "מצטברת", אבל היא לא ייצרה אצל הערבים כחד מפני חידוש הלוחמה עם ישראל, כפי שגילינו באוקטובר 1973.

ישראל צריכה הייתה להידרש לחשיבה על תפיסת ביטחון חדשה כבר לאחר מלחמת ששת הימים. אך לצד ההישג הצבאי, תוצאות המלחמה ייצרו מציאות פוליטית שבה ישראל לא מסוגלת לדון ביעדיה הביטחוניים, ובפרט בגורל "השלל" מאותה המלחמה. ישראל מיאנה לנצל את פירות הישגה הגדול כדי לייצב ולבצר מבחינה מדינית את מקומה במזרח התיכון היות והדבר היה דורש הכרעה בשאלת מעמד השטחים הכבושים ופרויקט ההתנחלויות שהוקם בהן.

מאז ישראל ממשיכה להפעיל כוח ללא יעד ברור. ההרתעה המצטברת הפכה לחרב פיפיות. העליונות הצבאית הישראלית במובנים רבים רק התעצמה, אך ההרתעה המצטברת לא התחזקה עוד, משום שהיא כבר השיגה את מטרתה. המחיר שמבקש העולם הערבי תמורת הכרה בישראל נותר על כנו: מדינה פלסטינית בגבולות '67.

בהיעדר הכרעה פוליטית בדבר עתיד השטחים ויחסי ישראל עם העולם הערבי, הממסד הביטחוני הפך לקבלן ביצוע לשימור סטטוס קוו שמתקיים כברירת מחדל בהיעדר נכונות לעסוק בשאלה הפוליטית. אך שימור הסטטוס קוו אינו ריאלי. המצב שבו ישראל מחזיקה בשטחים, מעמיקה את שליטתה בהם, ומונעת את מימוש ההגדרה העצמית הפלסטינית איננו מצב נסבל מבחינת הפלסטינים, וכתוצאה מכך גם לא בעיני העולם הערבי. הימין הישראלי מאמין, אמנם, שהמשך הפעלת כוח יביא את העולם הערבי להשלים עם השליטה הישראלית בגדה המערבית, אך

בהיעדר הכרעה פוליטית
בדבר עתיד השטחים
ויחסי ישראל עם העולם
הערבי, הממסד הביטחוני
הפך לקבלן ביצוע לשימור
סטטוס קוו שמתקיים
כברירת מחדל בהיעדר
נכונות לעסוק בשאלה
הפוליטית. אך שימור
הסטטוס קוו אינו ריאלי.

ההצדקות לאמונה זו מגיעות מהתחום הדתי והמשיחי ולא מהמציאות הגיאופוליטית.⁷⁴ הלכה למעשה, הניסיון להביא את העולם הערבי לקבל את שאיפות ההתפשטות הטריטוריאלית של ישראל באמצעות הפעלת כוח המכונה "הרתעה" מחזק, באופן פרדוקסלי, דווקא את הגורמים בעולם הערבי שמתנגדים להשלמה עם קיומה של מדינת ישראל, שכן הוא מוכיח שישראל מתעקשת על ביצור סטטוס קוו בלתי נסבל מבחינתם. או, במילים אחרות, שדווקא ישראל היא זו שמבינה רק כוח.

תהליך הדילול והעיוות של תפיסת הביטחון הישראלית ובפרט של מושג ההרתעה שבבסיסה התרחש מפני שכבר תקופה ארוכה לא ניתן לקיים בישראל דיון רציונלי בשאלות יסודיות הנתונות במחלוקת אידאולוגית. המסד הביטחוני אמנם תופס את עצמו כמי שנמצא מחוץ למחלוקת הזאת, בהיותו מחויב לביצוע מדיניותן של ממשלות נבחרות, אולם אימוץ מושג ההרתעה כאבן הראשה של תפיסת הביטחון מראה עד כמה תפיסה זו איננה ריאלי: **הרתעה היא מדיניות שמטרתה שימור הסטטוס קוו, ואימוצה כאסטרטגיית-יסוד ביטחונית מבוססת על הנחות נורמטיביות בדבר כדאיותו של המצב הקיים והמחיר שעלינו לשלם כדי להמשיך להיאחז בו.** בפועל, מערכת הביטחון נרתמה לניסיון להבטיח לציבור הישראלי הבטחת שווא בדבר היכולת לשמור על ביטחון ויציבות בתנאים של עימות מתמשך.

ראש המטה לביטחון לאומי לשעבר עוזי ארד הסביר את הדלות בחשיבה האסטרטגית בגופי המטה הממשלתיים כך: "היות הנושאים החשובים על סדר היום בישראל נתונים לחוסר הסכמה אידאולוגית, והדבר מקשה על ביצוע חשיבת אסטרטגיית-על איכותית. התחרות הפוליטית הנמרצת, המשולבת בשסעים אידאולוגיים, גורמת לפוליטיקאים לחמוק מחשיבה אסטרטגיית-על "קרה", וגם מרחיקה סוגיות "עדינות" מהגופים המקצועיים".⁷⁵ ארד אף מקל בכובד התופעה כי הוא מניח שקיימת תחרות פוליטית. גם אם בעבר עוד התנהלה מחלוקת פוליטית על שאלת עתיד השטחים, כיום הנושא נחשב "מוכרע". על כן, בעוד המערכת הפוליטית נמנעת מהכרעה מוצהרת על עתיד השטחים (היות שאין היא מעוניינת להשלים עם משמעות סיפוחם מבחינה דמוגרפית

74 המנסח הברור ביותר של עמדה זו הוא לא אחר מבנימין נתניהו. נתניהו מזה עשורים עומד על כך שגבולות 67 יהפכו לגבולות ארץ ישראל הרשמיים אם ישראל תעמוד על שלה. קיר הברזל מבחינת נתניהו זז מהכרה בישראל להכרה בהתפשטותה הטריטוריאלית, ומבחינתו אין כלל צורך ב-"שלום של הסדרים" ומה שנדרש הוא "שלום של הרתעה". על כך ראו בספרו: מקום תחת השמש (ידיעות אחרונות, 1995).

75 ארד (2015) בעמ' 37.

ודיפלומטית), המערכת הביטחונית פועלת, מרצון או מחוסר ברירה, כאילו מטרתה היא לשרת סטטוס קוו שמעולם לא התקבלה הכרעה אמיתית לגביו ושספק אם החברה הישראלית והמערכת הפוליטית שלה מסוגלות, בשלב זה, לקבלה.

ההתנחלויות הפכו את השליטה הישראלית בגדה המערבית לעניין שמצד אחד אין להכריע בו ומצד שני אסור לדון בו. ככל שההתנחלויות גררו את ישראל למבוי סתום אסטרטגי, התבססה ההרתעה כפרדיגמה ביטחונית שבכוחה לשרת מדיניות של

שימור סטטוס קוו שישראל מסרבת להשלים עם

מחיריו האמיתיים (כלומר, אזור מיליוני פלסטינים)

אך גם איננה מסוגלת להיפרד ממנו. אבל היות

שישראל היא הגורם היחידי במרחב שמעוניין

בשימור הסטטוס קוו, כוחה של ההרתעה לא

עמד במשימה, והוא ימשיך להישחק משום

שישראל מצפה להפיק מהתמכרותה להפעלת כוח

למטרות ביסוס ושיקום הרתעה תוצאות שהרתעה

כשלעצמה אינה יכולה לספק.⁷⁶

"הרתעה", לפיכך, איננה אלא כסות צבאית למדיניות

"ניהול הסכסוך" שהשתלטה על הדמיון הפוליטי

הישראלי מאז חזרתו של נתניהו ללשכת ראש

הממשלה ב-2009, אך שורשיה עמוקים יותר. כאשר

מנהיגים ומצביאים ישראלים מדברים על חיזוק ההרתעה, הם מציעים למעשה לשמר

היות שישראל היא הגורם

היחידי במרחב שמעוניין

בשימור הסטטוס קוו,

כוחה של ההרתעה לא עמד

במשימה, והוא ימשיך

להישחק משום שישראל

מצפה להפיק מהתמכרותה

להפעלת כוח למטרות ביסוס

ושיקום הרתעה תוצאות

שהרתעה כשלעצמה אינה

יכולה לספק.

76 נראה שיש שינוי מסוים בעמדות הימין, ובמידה מסוימת גם בממסד הביטחוני, סביב הנושא. נכון לכתיבת מחקר זה ישראל כבר אינה מדינת סטטוס קוו אלא מחזיקה כוחות צבאיים בלבנון לפרק זמן בלתי מוגדר. ועדת נגל לבחינת תקציב הביטחון ובניין הכוח שמינה נתניהו ובה ישבו דמויות בכירות בממסד הביטחוני הימני כיעקב נגל, יעקב עמידור, ואפי איתם, מצביעה על שינוי פרדיגמה מסוים בימין. מצד אחד, הוועדה מכירה בכך שיש קושי אפיסטמי להבין מתי מצליחים ליצור הרתעה קונבנציונלית (ע' 18), אך מצד שני, היא ממליצה להגדיל את "רכיב ההרתעה, לצד בניית מודל הרתעה חדש ומעודכן" (ע' 4), כשנראה שההרתעה תהיה פועל יוצא של גישת הכרעה ומתקפה אגרסיבית (ע' 37). הוועדה אף ממליצה לאמץ מדיניות של "עומק קדמוני" של יצירת שטחי חיץ מחוץ לגבולות ישראל באזורים שצמודים לגבול (ע' 27). מעתה, ישראל תאמץ "גישה התקפית בלתי מכילה" (ע' 35). דברים אלו באים על רקע הצעות שונות לבחור "מילת קסם" חדשה לכוון עליה את תפיסת הביטחון של ישראל – במקום הרתעה, הכרעה או כפייה. תפיסות אלו ריקות כתפיסת הביטחון שהפכה את ההרתעה ליעד.

את האחיזה הצבאית בשטחים ואת ההתפשטות האזרחית בהם, תוך התעלמות מנכונותם של גורמים מרכזיים בעולם הערבי להגיע עם ישראל להסדרי שלום יציבים.

המדיניות הזו, שהובילה לטבח השבעה באוקטובר, היא גם זו שפוגעת בישראל מבחינה אסטרטגית כיום, ומונעת ממנה לסיים את מלחמת חרבות ברזל לטובתה, או למעשה, לסיים אותה בכלל. הפעלת הכוח הרב על ידי ישראל יצרה הזדמנות חסרת תקדים לעיצוב מחדש של המרחב. בפני ישראל עומדת הזדמנות היסטורית לנורמליזציה עם המדינה החזקה בעולם הערבי – סעודיה – יחד

עם ברית אזורית בשיתוף כוחות אחרים. ברית זו כפי שהבהיר שר החוץ של ירדן, איימן ספדי, תוביל להכרה מלאה בישראל מצד גוש של עשרות מדינות ערביות ומוסלמיות. אך הדרך לשם עוברת ברמאללה. מנהיגי האופוזיציה בישראל לא מסוגלים לדון בתוכנית הזו באופן ברור היות והדבר יחייב אותם להעמיד דברים על מכונם: צריך להתקדם לעבר הסדר עם הפלסטינים וההסדר הזה יבוא על חשבון פרויקט ההתנחלויות.

למערכת הביטחון לא שמורה הפריווילגיה של מנהיגים פוליטיים להקדיש את זמנם ומרצם לדיבורים ריקים, היות שעליה לעמוד במשימות ממשיות, בכללן דאגה לביטחון השוטף. בממסד

הביטחוני התקבעה התפיסה שתפקידו הוא לקנות זמן, עד החלטה של הדרג המדיני הנבחר בסוגיות העמוקות. אך הדרג המדיני מעדיף שלא להציב בפני הממסד הביטחוני יעדים ברורים או תוכניות ארוכות טווח למדינה. למעט חריגים מסוימים תפיסה זו הובילה את הממסד הביטחוני לעיסוק גובר בשאלות צבאיות של איך, על פני שאלות ביטחוניות של מדוע ולכן. במצב זה ההרתעה זכתה לחשיבות עליונה כרכיב שמבטיח לחברה הישראלית זמן לנהל את הסכסוך במקום להכריע על הדרך לסיים אותו, או לחילופין עד בוא המשיח. אך ההימנעות מקבלת ההחלטה למעשה תואמת לחלוטין לתפיסה הפוליטית של הימין. היעדר החלטה הוא החלטה, ניהול הסכסוך הוא העמקתו.

כל אימת שמנהיגים פוליטיים וצבאיים חוזרים לרטוריקה של "הנחתת מכות כואבות" מבלי להבהיר מה מכות אלה אמורות להשיג מלבד מילוי מאגרי ההרתעה הדמיוניים,

בפני ישראל עומדת
הזדמנות היסטורית
לנורמליזציה עם המדינה
החזקה בעולם הערבי -
סעודיה - יחד עם ברית
אזורית בשיתוף כוחות
אחרים. ברית זו כפי
שהבהיר שר החוץ של ירדן,
איימן ספדי, תוביל להכרה
מלאה בישראל מצד גוש
של עשרות מדינות ערביות
ומוסלמיות. אך הדרך לשם
עוברת ברמאללה.

אנחנו מוצאים את עצמנו מחדש בטריטוריה של ניהול הסכסוך. כפי שראינו, חוסר היכולת להשיג הכרעה הטה את החשיבה הצבאית אל עבר מבצעי הרתעה. מבצעי "כיסוח הדשא" הם תמונת ראי לגישת ניהול או צמצום הסכסוך שהובילו חלקים מהימין.⁷⁷

הריפוי לממשלת הימין שקמה ב-2022, אירועי ה-7.10, והמלחמה שבאה בעקבותיהם חייב לבוא עם פרדיגמה ביטחונית חדשה בעלת יעדים מדיניים. פרדיגמה זו צריכה להיות מהפכנית מבחינה זו שעליה להתנער מרבות מההנחות שהתקבעו כאקסיומות אך לא הוכיחו את עצמן. המסקנה הברורה מהטענות שהעלינו בנייר זה היא שלמושג ההרתעה לא צריך להיות מקום מרכזי בתפיסת הביטחון החדשה שעל מדינת ישראל לאמץ. אירועי 7 באוקטובר ממחישים כי הרתעה לבדה איננה יכולה להבטיח יציבות, ועל כן ישראל ניצבת בפני הכרעה בין המשך מדיניות של לוחמה אינסופית ("מלחמת נצח"), לבין פנייה מחודשת למאמץ להסדרת הסכסוך.

רשימת מקורות

- עוזי ארד "תפיסת הביטחון הלאומי: מרכיבים היסטוריים וערכיים" עלי זית וחרב טז שדה המערכה 11, 6-15 (2016).
- לשכת ראש המטה הכללי אסטרטגית צה"ל בעמ' 16 (2015).
- תמיר ידעי וערן אורטל "פרדיגמת סבבי ההרתעה" - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום" עשתונות 1, ג, 9 (2013).
- יצחק בן ישראל, תפיסת הביטחון של ישראל (2013).
- בר יוסף, אורי (2024). מעבר לקיר הברזל.
- גדעון טרן "מבוא לתפיסת ביטחון: מושגי יסוד ומרכיבים מרכזיים" מבוא לביטחון לאומי 24 (הרצליה אפרתי עורכת, 2011).
- יהושפט הרכבי **מלחמה גרעינית ושלום גרעיני** (1964).
- בר, קים (מרץ 2024). "היבטים בהתפתחות תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". מרכז דדו.
- ברודי, ברנרד (1947). המדיניות הצבאית "בתקופה האטומית" מערכות 39, 12-4.
- דן מרידור ורון אלדד, תפיסת הביטחון של ישראל דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור, מזכר 182 ספטמבר 2018 INSS. בעמ' 20
- דוד (צ'ק) פרייליך תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות 43 (תרגום: אריה עידן, 2019).
- תומאס שלינג **חימוש והשפעה** (תרגום: <, 1982)
- יגיל לוי, "תחת הסרבנות המדינית של הממשלה, אביב כוכבי הפך את הקטלניות למדיניות" תלם (2022).
- מיכה בר קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית (1990)
- מאיר פינקל "אסטרטגיית צה"ל" – ניתוח המסמכים משנת 2002 עד 2018 – מה הם מלמדים על הרמטכ"לים ועל צה"ל? עדכן אסטרטגי 23(4), בעמ' 9 (2020).
- צ'זרה בקריה על פשעים ועל עונשים (עתליה זילבר תרגמה, 2018).
- שלמה בן-עמי, ספרד בין דיקטטורה לדמוקרטיה, בעמ' 101-93 (2003).
- Rid, T. (2012). Deterrence beyond the state: The Israeli experience. *Contemporary Security Policy*, 33(1), 124–147.
- Knopf, J. W. (2009). Three items in one: Deterrence as concept, research program, and political issue. In T. V. Paul, P. Morgan, & J. Wirtz (Eds.), *Complex deterrence: Strategy in the global age* (pp. 31–57). University of Chicago Press.
- Bar-Joseph, U. (1998). Variations on a theme: The conceptualization of deterrence in Israeli strategic thinking. *Security Studies*, 7(3), 145–181
- Singh, A. (2014). Deterrence and dissuasion. *Air Power*, 9(1), 22–35.
- Morgan, P. M. (1983). *Deterrence: A conceptual analysis* (2nd ed.). Sage Publications.
- George, A. L., & Smoke, R. (1974). *Deterrence in American foreign policy: Theory and practice*. Columbia University Press.
- Snyder, G. H. (1961). *Deterrence and defense: Toward a theory of national security*. Princeton University Press.
- Snyder, G. H. (1970). Deterrence: A theoretical introduction. In J. Garnett (Ed.), *Theories of peace and security* (pp. 106–112). Macmillan.

- Wohlstetter, A. (1959). The delicate balance of terror. *Foreign Affairs*, 37(2), 211–234.
- Huth, P., & Russett, B. (1988). Deterrence failure and crisis escalation. *International Studies Quarterly*, 32(1), 29–45.
- Adamsky, D. (2016). From Israel with deterrence: Strategic culture, intra-war coercion, and brute force. *Security Studies*, 26(1), 157–183.
- Lieberman, E. (2013). *Reconceptualizing deterrence: Nudging toward rationality in Middle Eastern rivalries*. Routledge.
- Mearsheimer, J. J. (1983). *Conventional deterrence*. Cornell University Press.
- Bar-Joseph, U. (2004–2005). The paradox of Israeli power: Survival. *Global Politics and Strategy*, 46(4), 137–156.
- Adler, E. (2009). Complex deterrence in the asymmetric-warfare era. In T. V. Paul, P. Morgan, & J. Wirtz (Eds.), *Complex deterrence: Strategy in the global age* (pp. 85–108). University of Chicago Press.
- Stein, J. G. (2009). Rational deterrence against “irrational” adversaries? In T. V. Paul, P. Morgan, & J. Wirtz (Eds.), *Complex deterrence: Strategy in the global age* (pp. 58–82). University of Chicago Press.
- Kuperwasser, Y. (2008). Is it possible to deter armed groups? In J. H. Norwitz (Ed.), *Armed groups: Studies in national security, counterterrorism, and counterinsurgency* (pp. 127–134). Naval War College Press.
- Elli Lieberman, *Reconceptualizing Deterrence*, preface (2013)
- John J. Mearsheimer, *Conventional Deterrence* 206–7 (1983)
- Uri Bar-Joseph, *The Paradox of Israeli Power*, 46(4) Survival 137 (2004–05).
- Emanuel Adler, *Complex Deterrence in the Asymmetric-Warfare Era*, T.V. Paul, Patrick Morgan, and James Wirtz (eds.), *Complex Deterrence* (pp. 85–108) (2009)
- Janice Gross Stein, *Rational Deterrence Against “Irrational” Adversaries?*, T.V. Paul, Patrick Morgan, and James Wirtz (eds.), *Complex Deterrence* (pp. 58–82) (2009)
- Yosef Kuperwasser, *Is it Possible to Deter Armed Groups?*, in *Armed Groups* 127, 132 (Jeffrey H. Norwitz ed., 2008).